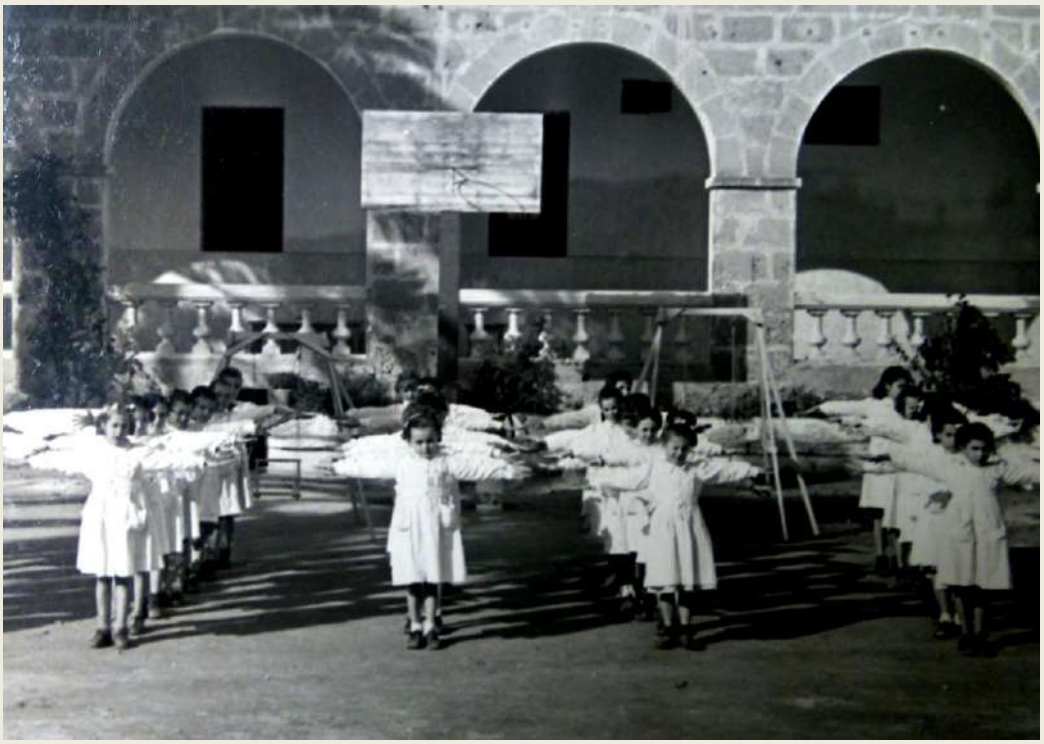
Els Col·legis religiosos de Ciutadella de Menorca. 1900-1940

Aproximació a la realitat social i educativa de Menorca.

Fotografia de l'Arxiu Provincial de Catalunya del fons històric de Companyia de Maria

"En cualquier sistema político, la transmisión a la población de los valores, actitudes y creencias dominantes adquiere una importancia vital para la consolidación y el mantenimiento a largo plazo del sistema en cuestión."

(Morente Valero, 1997:53)

Treball Final de Grau
Humanitats

Alumne: Antoni Marquès Benejam
Tutor: Jaume Claret Miranda
Curs 2015-2016
Universitat Oberta de Catalunya

Els Col·legis religiosos de Ciutadella de Menorca. 1900-1940

Aproximació a la realitat social i educativa de Menorca

Presentació. Avui, en una societat avançada com la nostra, pensem l'educació com un dret bàsic per a tots els ciutadans; res però, no ha esdevingut gratuït, sinó que ha estat fruit de molts anys de lluites, de moltes iniciatives de persones de tota classe i condició, que cregueren fermament que es podia avançar cap a una universalització de l'ensenyament; una educació lliure de prejudicis i creences, que fomentés una millora en la convivència entre les persones, alhora que un desenvolupament cultural regit en fórmules de sentit comú. La història de l'educació de l'Illa de Menorca en general, i del poble de Ciutadella en particular, és el resultat de la voluntat de molts ciutadans que varen lluitar perquè l'educació fos aquest dret. En xerrar de Ciutadella, la ciutat de ponent de l'Illa, ens acostarem a un fet social, que a partir de la realitat educativa existent a les primeres dècades del segle XX, ens conduirà a treure unes conclusions que aniran molt més enllà de valorar el color educatiu amb el qual s'ensenyava; viurem l'experiència dels col·legis religiosos de la ciutat i la importància que tingueren en l'ensenyament dels fillets, filletes i joves de l'època.

Paraules clau: Ciutadella; societat; Església; educació; República; franquisme

INDEX

1. Introducció **4**

2. Estat de la qüestió i marc teòric **6**

3. Metodologia i tècniques de investigació **8**

4. Objectius i justificació **10**

5. Els Col·legis de Ciutadella de Menorca. 1900-1940 **12**

5.1 Contextualització 12

5.2 Joan Benejam Vives i Joan Comas i Ribas 17

5.3 El desplegament dels col·legis religiosos a Ciutadella 20

5.4 El Col·legi Salesià 23

5.5 Col·legi Nostra Senyora de la Consolació 30

5.6 El Seminari Conciliar 32

5.7 Col·legi Companyia de Maria 34

5.8 La Guerra Civil 38

5.9 La Postguerra 41

6. Conclusions **44**

7. Bibliografia **49**

1. Introducció:

Quan ens vàrem decidir a fer aquest treball segurament no érem molt conscients del terreny que ens proposàvem trepitjar; sabíem que la història de l'educació de l'Illa de Menorca no es podia escriure sense copsar la importància que havien tingut els col·legis religiosos en el seu esdevenir; sabíem, pels treballs que havíem llegit, que havia existit una aferrissada lluita per fer-se amb el control educatiu entre els sectors més progressistes de la societat -que anaven aflorant de mica en mica d'ençà el Sexenni Revolucionari- i l'Església catòlica, que fins aleshores havia gaudit d'una hegemonia incontestable en el terreny educatiu. La història de l'educació de l'Illa de Menorca durant els primers quaranta anys del segle XX, no deixa de ser el reflex de la realitat social que vivien els seus habitants, i de la seva percepció de la vida en general.

A Menorca, com en molts altres llocs de l'Estat, existí també una lluita aferrissada per fer-se amb el control educatiu; de fet, parlar de la lluita pel control de l'educació es parlar d'una evidència que s'ha donat durant bona part de la Història Moderna; l'educació sempre ha anat lligada a les necessitats dels mandataris de torn o dels règims instaurats. Educar, en certa manera, sempre ha estat sinònim de coaccionar, una manera de canalitzar els ciutadans cap a unes determinades idees o sentiments que reforcin una identitat nacional necessària per a qualsevol poder establert. En aquest treball, però, no ens centrarem en aquesta lluita, sinó que intentarem copsar la importància que varen tenir els centres religiosos en l'educació dels ciutadans de l'Illa de Menorca en general i de Ciutadella, la seva ciutat de ponent, en particular.

Menorca, a principi del segle XX seguia essent un lloc particular, amb una història plena de canvis de nacionalitats i estires i amolles pel control del seu territori, que en certa manera, marcaren el caràcter de la seva gent. L'entrada del nou segle tampoc no significà un canvi molt pronunciat en el seu esdevenir; per damunt de tot, els seus pobles segueixen essent llocs petits on la gent es coneix, i es sabedora del paper que cadascú ocupa dintre de la societat. Sí, però, que amb l'entrada del nou segle començaren a aflorar altres pensaments; els aires progressistes arribaren a l'Illa, i provocaren noves formes d'associacionisme fins aleshores poc comuns. En l'aspecte educatiu es començaren a pastar projectes novadors que feren trontollar l'hegemonia dels centres privats i religiosos de l'Illa.

Joan Benejam Vives i Gabriel Comas i Ribas, il·lustres pedagogs que tan sols el pas del temps a posat en el seu lloc, encapçalaran el contrapunt a l'hegemonia de l'Església catòlica en el terreny educatiu; tot i que seran tractats de manera molt breu, hem cregut important el fer-ne menció, sobretot pel calat que tindrien els seus mètodes en èpoques posteriors. Veurem que molts dels seus recursos, tals com les representacions teatrals, o la graduació de l'ensenyament, foren adoptats pels centres catòlics que agafarem de referència. Després d'una contextualització que hem cregut necessària, centrarem el nostre treball en Ciutadella i els quatre centres religiosos existents a l'època: Col·legi Salesià, Col·legi de Nostra Senyora de la Consolació, Col·legi de *La Enseñanza* de Companyia de Maria, i, de manera més breu, el Seminari Conciliar. Tots aquests centres tingueren les seves particularitats, els seus mètodes educatius i unes clares pretensions religioses; però per damunt de tot, saberen que tenien la missió d'educar, i per aquest objectiu lluitaren de valent.

Sovint tendim a estigmatitzar tot allò que ens sona a contrari a les nostres idees; amb aquest treball, a mida que la feina anava avançant, ens hem adonat, per sobre de tot, que les coses mai no són tan bones ni tan dolentes com les creiem; que per tot i ha bo i clovella, i que el que realment compte són els fets i els resultats. A mida que vagi avançant el treball ens adonarem de la gran tasca que els centres religiosos privats van portar a terme al poble de Ciutadella, ja no tan sols a nivell educatiu, sinó també social. La precarietat dels centres públics els posà en una situació d'avantatge davant la població; els nous edificis, els mètodes novadors d'ensenyar, i la dedicació quasi bé exclusiva dels components de les congregacions, feren que els pares de l'època no ho tinguessin massa difícil per decidir els centres educatius pels seus fills. Tot i que la lluita pel control de l'educació no podem obviar que va existir a Ciutadella, com va passar a la resta de Menorca, també es veritat que estigué encapçalada, sobre tot, per les associacions de pares d'alumnes dels centres.

A mesura que avançava el nou segle, i les èpoques de dificultat i bonança s'anaven alternant marcades pels diferents esdeveniments mundials, la societat menorquina s'anava estratificant. Comença a existir una diferència important entre la part de llevant de l'Illa, on es gaudia del port natural més important de la Mediterrània, i la part de ponent, més senyorial i Capital Episcopal de l'Illa; a Ciutadella, els ideals progressistes foren relativament bons de mitigar; la proximitat amb els "senyors", propietaris de la majoria de propietats dels poble, i de la cúpula eclesiàstica, feren de Ciutadella un poble sumís i profundament creient. Dintre d'aquest context, els col·legis religiosos es consolidaren entre la població.

Aquests centres "ensenyaren" per damunt de tot, superant traves i dificultats diverses, tals com l'adveniment de la II República o la Guerra Civil; saberen jugar les seves cartes amb astúcia i fermesa, fins el punt que en èpoques difícils, les autoritats de torn s'hagueren de rendir a les evidències de la seva feina i a l'impacte social que aquesta tenia. Així doncs, aquest treball intentarà copsar aquesta realitat, per damunt de creences i ideals, tan sols basant-se en uns fets que ens han posat de testimoni tots els documents consultats en els diferents arxius i llibres de referència. Tractarem tot just el període que va des de principi de 1900 fins al final de la Guerra Civil, ja no tan sols per falta d'espai, sinó perquè a partir d'aquesta data, la Història en general, ja s'escriu amb lletres diferents...

2. **Estat de la qüestió i marc teòric**

En els darrers anys s'han escrit molts treballs dedicats a la història de l'educació de l'Illa de Menorca; calen destacar les aportacions en forma de llibres i articles a revistes científiques del professor de la UIB, Pere Alzina Seguí, qui ha realitzat una gran feina per donar a conèixer les iniciatives educatives de caire progressista a Menorca amb treballs com: *Llengua i educació a Menorca. Aproximació històrica al fet lingüístic illenc.*(1982*); La realitat educativa a Menorca. Ahir, avui i demà.*(2007); *Moviment obrer i escoles laiques a Menorca (1900-1936).*(2014). També Pere Alzina, juntament amb Francesc Carreras, va escriure un interessant llibre: *El Casino 17 de gener. Una part de la nostra història*.(2002) que parla de la importància de l'associacionisme en la difusió cultural i educativa de molts moments difícils de la història menorquina; el llibre parla dels inicis de l'educació no formal a Ciutadella, i d'una posterior iniciativa de caire progressista que acabà amb la construcció de la primera escola racionalista de la població. Se'ns dubte, les aportacions de Pere Alzina en l'estudi de l'educació a Menorca són molt rellevants i dotades de suficient rigor científic perquè algunes d'elles siguin citades en aquest treball; la seva darrera publicació, *Moviment Obrer i Escoles Laiques a Menorca (1900-1936).*(2014), detalla les iniciatives menorquines de caire obrerista amb tota mena de detalls.

Isabel Vilafranca Manguan (2002), dedicà al mestre i pedagog Joan Benejam i Vives la seva tesi doctoral, i tot parlant del pedagog, relata de manera indirecta la realitat social que es vivia a la Menorca de la seva època. Tampoc podem obviar les publicacions de la *Revista de Menorca* i la revista mallorquina de pedagogia *Educació i Cultura,* que al llarg de la seva

història han editat articles referents a la història de l'educació de l'Illa, que ens han estat d'especial interès pel nostre treball. Tres fascinants obres d'interès més general com, *El atroz desmoche*, de Jaume Claret Miranda (2006); *La Depuración del Magisterio Nacional* de Francisco Morente Valero (1997) o *Nacional-Catolicismo y Escuela. La socialización política del franquismo (1936-1951)* de Gregorio Cámara Villar (1984), relaten el que va succeir a l'Estat espanyol durant el període que hem agafat de referència, i narren amb tota mena de detalls les polítiques educatives de l'època; difícilment, sense la seva lectura, no ens hauria estat possible situar-nos en el context adequat. Miquel Àngel Casasnovas Camps, va editar el 2005 un extens llibre titulat *Historia de Menorca*, que si bé no és l'única, sí que dóna una visió global dels fets i esdeveniments històrics més importants de la història menorquina, amb força rigor científic, que personalment hem pogut comprovar amb la consulta dels diferents arxius històrics; la seva obra trenca amb els tòpics escrits fins aleshores, molts d'ells de visió interessada segons l'autor de torn.

La bibliografia específica dels col·legis religiosos és força minsa; si bé és veritat que hi ha una obra força eloqüent de la història dels salesians a Ciutadella, escrita per Rafael Casanovas el 2007 i titulada *Menorca, Maria Auxiliadora y la Obra Salesiana (1899-1939)*, que es centra en la història específica de la congregació, és una visió d'un ex-alumne, que en molt paratges és força interessada; tot i així, pot considerar-se un esforç recopilatori digne de mencionar. Maria Esperanza Casaus Cascan, germana de la Consolació, va recopilar en un llibre titulat *Historia de las Hermanas de Nuestra Señora de la Consolación*, que s'edità el 1991, la història de l'ordre; en aquest llibre hi ha l'apartat corresponent a la Casa de Ciutadella, però de manera molt sintètica i de baix interès per les necessitats d'aquest treball. Referent a l'ordre de Companyia de Maria, anomenat també de la *Enseñanza*, Pilar Foz i Foz odn.[1] ha escrit força a sobre la seva història, però la informació específica del Col·legi de Menorca es troba als arxius de l'ordre a Barcelona; si bé és veritat que Foz odn. en fa alguna pinzellada en els seus treballs, falta un estudi seriós del que va significar aquest col·legi per la història de l'educació de Menorca, que, com veurem, va ser força important i dotada de molts sacrificis.

D'especial interès és el llibre de Ignació Martín Jimenez, *El sistema educatiu a Menorca (1800-1939). Una visió estructural.*(2000), escrit amb motiu de la seva tesi doctoral, i que fa un repàs exhaustiu del llarg període que tracta; Martín Jimenez, apart de

[1] odn. "ordinis domine nostre" sigles que segueixen el nom de totes les germanes de la Congregació de Companyia de Maria

tocar sense discriminacions les escoles de diferent procedència, dóna dates molt fiables de la població escolar de totes les èpoques; se'ns dubte, ha estat un llibre de referència bàsic pel nostre treball. La nostra consulta, feta a mode de diàleg amb els especialistes de les obres que hem consultat, és prou àmplia, i traspassaria en molt l'espai que podem dedicar a aquesta secció; sí però, que hem pogut constatar que hi ha una gran feina feta que ve a demostrar la importància del bagatge educatiu de l'Illa; totes les obres que citarem en l'apartat bibliogràfic són testimonis d'una línia d'interès que ja mai més ens permetrà posar en dubte la gran importància que ha tingut l'educació en totes les èpoques de la història. Si bé és veritat que el tema específic dels col·legis religiosos no s'ha tractat amb prou profunditat; aquest fet i aquest humil treball deixa una porta oberta a futures publicacions, que tractin la vertadera importància que varen tenir aquests centres en la realitat educativa de l'Illa durant moltes dècades.

3. Metodologia i tècniques de investigació

El nostre mètode ha consistit pràcticament en una anàlisi quantitativa i en la recerca i buidatge de documents històrics originals; hem adoptat aquest camí amb la convicció que llegint i analitzant la bibliografia existent referent a la matèria que volíem tractar, podríem arribar a les conclusions que ens proposàvem. La lectura de la bibliografia que presentem a l'apartat bibliogràfic ha servit per verificar o contraposar les hipòtesis inicials. La verificació o contraposició de les obres de referència amb els documents reals dels tres arxius de consulta: l'Arxiu Històric Municipal de Ciutadella, l'Arxiu Diocesà del Seminari Conciliar de Menorca, i de l'Arxiu Històric Provincial de Catalunya del Col·legi de *Juana de Lestonnac*, ens ha permès poder realitzar un treball com aquest amb el convenciment que les dades que es donaran són exposades amb el màxim rigor.

Hem treballat molt en la consulta i buidatge dels documents dels tres arxius, amb l'inestimable suport dels seus arxivers titulars: Florenci Sastre Portella al Municipal i Marc Pallicer Benejam al Diocesà; la seva paciència i amabilitat ens ha facilitat molt la feina que en aquest treball reflectim. Per consultar la documentació del Col·legi de *La Enseñanza* ha sigut necessari desplaçar-nos a Barcelona, on la seva germana arxivera Victoria Riera odn., ens ha permès consultar sense restriccions els documents referents a l'estada de la Congregació a Ciutadella; creiem que es de rebut fer una menció especial a la disposició que

Victoria Riera va tenir amb nosaltres, i agrair-li el seu ajut; durant dos dies va estar a la nostra absoluta disposició; els documents que ens va posar a sobre la taula, i les converses que vàrem tenir, ens han ajudat molt a entendre una mica més a sobre l'educació de les dones al nostre País en general i a Menorca en particular. També hem demanat molt, i això ens ha permès, en molts cops, descobrir opinions interessades; no s'assembla de res parlar amb un mestre que ha treballat a l'Escola Pública fins no fa massa anys, i que per tant, va viure el post-franquisme de primera mà, que fer-ho amb un prevere de la mateixa edat; no és el mateix parlar amb un historiador afí als partits d'esquerra, que fer-ho amb un historiador de talant més conservador o fins i tot eclesiàstic. És evident que els fets vists des d'una o altra perspectiva es perceben diferents, però creiem que per parlar de història cal ser fidel a la realitat, per molt que ens disgusti; això ha estat la nostra màxima metodològica en aquest treball, si ho hem aconseguit o no ja no ens pertany a nosaltres jutjar-ho.

En un moment donat del treball ens hem hagut de centrar únicament en Ciutadella de Menorca; la importància que varen tenir els quatre col·legis religiosos dels que parlarem, ens han ocupat tot l'espai que teníem disponible per l'exposició; tot i així, no hem deixat de comparar la realitat de Ciutadella amb la de la resta de l'Illa. Aquest fet ens ha permès centrar el treball i a no divagar; decidits a donar aquest pas, molta feina feta a nivell de lectura de bibliografia deixaria de ser-nos útil específicament, però en cap cas inútil en tots els aspectes, ans al contrari, ens ha fet copsar amb més rigor que tot i tractar-se d'una Illa petita, Menorca té una història educativa apassionant en cada un dels seus racons on s'ha portat, en un moment o altre, alguna activitat dedicada a l'ensenyament. Creiem de rebut reconèixer que a mesura que hem anat elaborant aquest treball, les hipòtesis sobre les quals treballàvem han anat variant molts cops, fins que hem arribat a la conclusió final que exposarem. Aquest fet, lluny de fer-nos defallir, ens ha donat forces per seguir treballant en els documents d'accés i els llibres de referència; fins que ens hem convençut que el que estàvem escrivint era una realitat que anava molt més enllà del que nosaltres pensàvem.

En general estem contents amb el mètode que hem seguit; les hores als arxius, els dies a les biblioteques, les recerques per Internet i les hores fetes a casa ordenant i classificant la informació, ens han enfortit i ensenyat, per damunt de tot, a ser metòdics i coherents amb el que estàvem escrivint; a ser receptius amb tot el que ha caigut a les nostres mans, i a aprendre a destriar el gra de la palla, a fi de sintetitzar i cohesionar tota la informació manejada.

4. Objectius i justificació

El Sexenni Revolucionari que començà el 1868, va fer aflorar entre la població espanyola una nova manera de pensar; tot i que el feudalisme encara era present a molts llocs de l'Estat, i la modernització avançava molt lentament, sorgí en nou pensament progressista que es proposà fer obrir els ulls a una població encallada en un passat sense evolució. Aquests sectors, proposaren una separació dels poders que els oprimien, i per aconseguir-ho apostaren per l'alfabetització de la societat. L'educació prengué protagonisme, i s'obrí un clar enfrontament entre els poders establerts i les noves idees liberals. Calia canviar la mentalitat de la gent per fer-la tornar crítica amb el món que vivia; els sectors conservadors, però, no hi estaven massa d'acord. L'Església exercia, des de feia temps, una ampli control ideològic a sobre la societat espanyola; els centres privats educatius estaven baix la seva direcció en una àmplia majoria, i no estava disposada a cedir la seva hegemonia.

Les Illes Balears no eren alienes al que estava succeint a la resta de l'Estat; durant les primeres dècades del segle XX foren moltes les iniciatives que s'intentaren posar en pràctica per tal de donar resposta a les àmplies diferències que patien els ciutadans de les Illes. Pedagogs com Joan Benejam Vives o Gabriel Comas i Ribas, influenciats per les veus que arribaven d'arreu d'Europa d'un moviment de renovació pedagògica, lluitaren força per fer de les Illes una societat millor de la que havien trobat. A Menorca, tampoc l'Església Catòlica no volia deixar perdre la seva influència sobre la societat, i va lluitar amb totes les seves armes per seguir marcant l'esdevenir educatiu de l'Illa. Tot i així, les iniciatives laiques no li posaren gens fàcil; la construcció i consolidació el 1913 d'una escola racionalista a Ciutadella, la Capital Episcopal de Menorca, n'és un bon exemple. L'adveniment de la II República, l'any 1931, va afavorir la promoció, innovació i construcció de noves escoles, però sobretot, l'alfabetització massiva de la societat.

Igualment, la lluita continuà, i cada iniciativa republicana era contestada amb la creació de nous centres educatius o associacions religioses. La lluita pel control de l'educació fou aferrissada. L'adveniment de la Guerra Civil Espanyola primer, i la posterior dictadura franquista després, van acabar amb qualsevol reforma d'iniciativa republicana; qualsevol intent d'innovació educativa fou esborrat i ni tan sols tolerat. La història, però, deparava per Menorca un cas educatiu singular. Si a les primeres de canvi les illes de Mallorca i Eivissa caigueren sota el domini de les tropes franquistes, Menorca seguí republicana fins gairebé al

final de la Guerra. Fou dintre d'aquest context que s'intentà acomplir el somni educatiu dels vells pedagogs: posar en marxa una escola única i unificada, de lliure accés i laica. Es tancaren tots els centres educatius privats i religiosos i s'agruparen els alumnes en escoles públiques, on s'imposà una educació que res tenia a veure amb els esdeveniments que estaven succeint arreu de l'Estat.

Aquesta situació peculiar viscuda a Menorca fa que aquest treball es plantegi com a objectiu intentar esbrinar **quin paper van jugar els col·legis religiosos en l'educació dels primers quaranta anys dels segle XX** a l'Illa de Menorca, i més concretament a Ciutadella.

A partir d'una breu contextualització, i de la referència a de dues figures importants en la història de l'educació de l'Illa, com són les dels mestres i pedagogs Joan Benejam Vives (1846-1922) i Gabriel Comas i Ribas (1864-1942), ens endinsarem en el període que ens proposem tractar. Benejam fou una persona dotada d'una especial sensibilitat i una preocupació als més desfavorits, que durant tota la seva vida varen ser la font d'inspiració que el mogueren a lluitar per la democratització de l'educació (Vilafranca i Manguan, 2002); Comas, considerà l'educació com l'única via de millora de l'individu i la seva conjugació amb la societat; a fi d'aconseguir un progrés adequat capaç de millorar el món que li ha tocat viure. L'any 1891, Comas, fou destinat a l'Escola Pública d'Alaior, on començà a aplicar, de manera pràcticament pionera a tot l'Estat, el mètode de graduació escolar, separant els nens per grups segons les seves edats, a fi d'atendre millor les necessitats de tots i cadascun dels alumnes de la seva escola (Alzina Seguí, 2011).

Així doncs, en el fons aquest treball tractarà la lluita que va existir pel control de l'educació a la societat menorquina en general, i a Ciutadella en particular; però també, com un i altre model van haver de conviure per necessitat. La manca de infraestructures públiques, els pocs mestres locals i la dificultat de fer-ne venir de fora, feren imprescindibles els diferents centres catòlics oberts per donar cabuda a la població en edat escolar existent. En un moment donat, ens centrarem en Ciutadella, Capital Episcopal de l'Illa, on la necessitat dels centres religiosos es feu més evident que a la banda de Maó. Analitzarem el model lliberal, que fortament arrelat a la mentalitat republicana, lluitava per la consolidació d'una societat més plural que portés a una progressiva democratització i secularització de tots els seus membres; però veurem com els centres religiosos oberts, com ara el dels Salesians per nens, la congregació de monges de la Consolació per a pàrvuls i l'ordre de La Companyia

de Maria per a nenes, calaren profundament entre la població ciutadellenca, ja no tan sols a nivell educatiu, sinó també social.

És, doncs, aquesta convivència forçada dintre del període republicà de l'Illa, la que ens ha mogut a realitzar aquest treball; la majoria de treballs publicats fins a la data es refereixen a les escoles públiques laiques i a la seva problemàtica i evolució al llarg de la història; però pocs d'ells, segons les nostres investigacions, fan referència a les escoles directament gestionades per l'Església, la seva labor educativa i la seva tasca social. Aquest fet ens permet justificar la nostra tria i alhora esperonar-nos a realitzar un treball de recerca que intenti complementar tot el que ha estat escrit fins a dia d'avui.

5. Els Col·legis religiosos de Ciutadella de Menorca. 1900-1940

5.1 Contextualització.

D'ençà la segona meitat del segle XIX, els governs espanyols destaquen per la seva inestabilitat; la gran quantitat de problemes interns, com ara els aixecaments carlistes o les manifestacions obreres; o externs, com la Guerra del Marroc, absorbeixen totes les energies dels dirigents de l'Estat. El fort control educatiu que exercien l'Estat i l'Església catòlica es consolidà amb la posada en vigor de la llei Moyano; l'objectiu d'aquesta llei era centralitzar i unificar el sistema educatiu espanyol que fins aleshores era molt dispers i mancat de contingut pedagògic. Aquesta llei, com no podia ser d'una altra manera, estava feta a mida dels dirigents de torn, gens consensuada i sí molt influenciada per les exigències de l'Església, que no volia perdre, de cap de les maneres, el control moral i educatiu sobre la població. (Alzina Seguí, 2007)

La llei, entre altres qüestions apuntava que:

- L'ensenyança podia ser pública o privada.
- Quedava dividida en tres períodes: Primera Ensenyança; Segona Ensenyança i Tercera Ensenyança: la Primera anava a càrrec dels municipis, la Segona de les províncies i la Tercera de l'Estat.
- Unificava els llibres de text i proclamava l'obligatorietat de la Primera Ensenyança.
- El programari havia de ser diferenciat segons els sexes.

- Marcava les assignatures segons els diferents cicles; donar Doctrina Cristiana i Història Sagrada era obligatori, apart de Gramàtica Castellana, Aritmètica i breus nocions d'Agricultura i Comerç; per les filletes, "Labores", Dibuix Aplicat a les labors i nocions d'higiene domèstica.
- Es proclamava la llibertat per obrir centres escolars. (Alzina Seguí, 2007:14)

A Menorca apareixen diferents moviments culturals que comencen a preocupar-se per l'educació i l'associacionisme; es crea la primera lògia maçònica de *Los Hermanos de la Humanidad* (1868), alhora que comencen a establir-se les bases del que seria la futura indústria sabatera de l'Illa, a mans del ciutadellenc Jeroni Cabrisses i Caimaris, el qual fou pioner en l'obertura del comerç sabater amb Cuba. L'any 1851 s'obre a Ciutadella el Seminari Conciliar amb la intenció de formar i ordenar sacerdots (Alzina Seguí, 2007:15); com veurem, en anys posteriors, el Seminari donà la possibilitat a molts menorquins de seguir estudiant després de les etapes educatives inicials.

La Revolució de 1868 va consolidar un nou model d'Estat Liberal, que tot i estar sotmès contínuament a dures proves per part dels sectors més conservadors, marcà una nova tendència dintre dels sectors més desfavorits de la societat; l'Església seguia estant molt lligada al poder i les seves directrius es seguien amb convenciment; el poble ras estava immers entre la por i el respecte a les classes dirigents, i tot plegat es convertia en un deixar-se anar molt més enllà de pensar en solucions. Si bé és veritat que la llei obligava a l'escolarització dels nens d'entre sis i nou anys, la realitat fou que la quantitat de fillets i filletes menorquins que assistien a l'escola era preocupant; la taxa d'analfabetisme superava el 61,19% a molts municipis de l'Illa, arribant inclús fins al 85,06% en els pobles més petits, com ara Ferreries.(Alzina Seguí, 2007:16) El Sexenni Revolucionari derivà amb l'enderrocament de la monarquia i la instauració de la I República, que si bé va ser de curta durada i caracteritzada per una constant inestabilitat política, sacsejà la consciència de molts ciutadans; l'educació prengué protagonisme i les idees per portar a terme noves iniciatives sorgiren dels sectors més progressistes de la societat; calia oferir una formació gratuïta i de qualitat que preparés les futures generacions per canviar la societat que els havia vist néixer.

A Menorca és produeix la eixida de sectors progressistes i republicans que xoquen frontalment amb els conservadors i l'Església, i que a través de la premsa insular llancen continus atacs contra la pressió que exerceix l'Església sobre el sistema educatiu i la llibertat de pensament de la societat. Comença una campanya de conscienciació de la població sobre

els efectes positius de viure en llibertat; la maçoneria reforça la seva influència, i els lliurepensadors i protestants cada cop compten amb més adeptes (Alzina Seguí, 2007). És dintre d'aquest context que sorgeixen a Menorca dues figures claus en la història de l'educació menorquina: Joan Benejam Vives i Gabriel Comas i Ribas, que canviaran el tarannà educatiu i pedagògic de l'Illa de Menorca, amb iniciatives i mètodes novadors.

Entre innovacions i petites revolucions, el 1874 es produeix la desfeta revolucionària i la restauració de la Monarquia Borbònica, que intenta que liberals i conservadors cohabitin, amb l'objectiu de cercar una certa estabilitat política, especialment en benestar social i educació. La Corona va comptar amb el suport de bona part de la burgesia, l'Església i l'exercit, fet que va permetre una certa pau social. El 1898 començà una forta crisi per la pèrdua dels darrers territoris d'ultramar; aquest fet afectà especialment a Menorca en el terreny industrial i econòmic, ja que la majoria de la producció de la nova indústria sabatera era exportada a Cuba[2]; la bonança econòmica i social que havien experimentat molts obrers del calçat es veié molt afectada, i significà un pas enrere per a moltes aspiracions socials. Amb tot, però, es produeix una revifada dels col·lectius obrers i de les iniciatives progressistes, concentrades principalment en contra del gran poder del clergat catòlic en tots els aspectes de la vida social, especialment l'educatiu.

L'educació havia quedat ancorada en la Llei Moyano i el desenvolupament del sistema educatiu públic havia quedat estancat. L'Església catòlica, sabedora del recolzament de la monarquia, incrementà el seu desplegament de control sobre tot l'ensenyament; l'objectiu era tirar per terra qualsevol intent de democratització de l'educació i de millora del mètode tradicional[3]. A molts indrets de l'estat es produeix una aferrissada lluita pel control de l'educació; A Menorca, a partir de 1875 es produeix una notable extensió d'escoles catòliques emparant-se en les lleis de l'Estat. La intenció era clara: fer-se amb el control de l'educació i avançar-se a qualsevol iniciativa de caire progressista o laica que posés en entredit els postulats eclesiàstics. A l'Illa, però, una majoria republicana es va consolidant de mica en mica, i cada cop són més els seguidors que volen una nova societat, lliure de traves, i amb ciutadans crítics amb el sistema imposat. És a partir d'aquí que la lluita es torna intensa; qualsevol iniciativa progressista era contestada, amb escreix, amb una altra de catòlica i conservadora; la batalla estava servida i així continuaria fins al final de la Guerra civil.

[2] Un magnífic llibre per entendre la historia de Menorca en tota la seva profunditat és el de Miquel Àngel Casasnovas Camps titulat: *Historia de Menorca* editat el 2005 per l'editorial Moll a Palma de Mallorca.
[3] Entenem per mètode tradicional aquell basat en el memorisme més arcaic i amb les bases del conductisme més efectiu, amb l'aplicació de premis i càstigs sovint de dubtosa equitat.

L'ajuntament de Maó començà una tasca educativa important; la part de llevant de l'Illa estigué caracteritzada per una majoria republicana que es posava al capdavant de la ponent; el port de Maó començava a agafar molta importància en el comerç, i la mentalitat de la gent de pas calà entre la població; a Ciutadella la major presència dels sectors eclesiàstics, degut a la ubicació de la Catedral i de la Seu Episcopal, dificultava molt la tasca dels republicans; la ciutat seguia sent una vila senyorial que pivotava entorn del Palau Episcopal, i on la vida transcorria marcada pel campaneig de la Catedral i dels campanars de les esglésies del voltant. La realitat educativa era aclaparadora: "[..] des del 1875 les escoles privades i religioses han ocupat tot l'espai social: existeixen 39 escoles públiques enfront a 62 privades i religioses confessionals catòliques (2514 alumnes assisteixen a les escoles públiques i 3149 a les escoles privades)." (Alzina Seguí, 2007:20)

Cal a dir, tanmateix, que aviat les idees republicanes de caire progressista s'aniran escampant per tota l'Illa, i que a finals de segle sorgirà un ampli moviment de regeneració social; aquest moviment no era ben vist per les autoritats, que temien que les noves idees calessin entre la població, posant en entredit els seus postulats. Començaven a arribar veus que arreu d'Europa estava sorgint un important moviment de renovació pedagògica que volia transformar l'educació tradicional; aquest moviment estava recolzat per importants pensadors europeus, tals com María Montessory, Ovide Decroly, Célestin Freinet i d'altres, que volien fer de l'educació una eina de cohesió social, capaç de transformar les societat mitjançant la formació de ciutadans crítics i sabedors dels problemes que patien. Tant el moviment de l'Escola Nova, com el de l'Escola Activa foren font d'inspiració per l'aplicació de les novetats pedagògiques que alguns mestres de l'Illa introduïren en els seus mètodes educatius.

Amb aquest moviments es proclamava la llibertat de l'educand, el rebuig al sistema d'exàmens, la neutralitat religiosa i la coeducació; fomentant, així mateix, un mètode que fos intuïtiu i de formació integral pels alumnes. A Menorca es comencen a fomentar les excursions pedagògiques, les revistes escolars o la participació activa dels alumnes, juntament amb els pares mitjançant la representació de petites obres teatrals; tot plegat gràcies a les ànsies de canvi de molts mestres inquiets i avaladors d'un nou sistema educatiu amb el que cregueren profundament. A partir de començament del segle XX el Govern Espanyol es planteja reconduir la situació provocada per la crisi de 1898 i decideix apostar per l'educació; Església, partits polítics, organitzacions sindicals i obreres, centres de cultura, ateneus i casinos, cerquen influir en l'educació dels seus adeptes; és en aquest punt que la batalla educativa s'intensifica; l'èxit que comencen a tenir a Menorca centres com el de

Benejam a Ciutadella, o el de Comas a Alaior, ambdós de caire progressista, esperonen els sectors conservadors a la lluita; s'obren nombrosos centres religiosos i privats aparentment adaptats als nous mètodes, amb la intenció de captar les famílies amb fills perquè acudeixin a les seves escoles. (Alzina Seguí, 2007)

Tot i així, a la Menorca de principi de segle, la taxa d'analfabetisme rondava el 69,82% de mitjana; aquesta xifra, ja entrat el nou segle era preocupant, tot i els esforços dels mestres i governants perquè els nens acudissin a l'escola; l'economia illenca, però, no rutllava com tocava, i moltes famílies es veien obligades a fer treballar els seus fills a les fàbriques per sobreviure; igualment passava amb els fills dels pagesos en temps de collita; els nens quedaven a casa ajudant als seus pares en les dures feines del camp; era clar que la població prioritzava el viure a formar-se; és en aquest punt que cal lloar la gran tasca educativa que varen portar a terme els casinos i ateneus; molts d'ells, com l'Ateneu de Maó o el Casino 17 de Gener de Ciutadella, entre d'altres, obriren escoles nocturnes de primeres lletres; molts ciutadans se'n beneficiaren i aprengueren a llegir i a escriure, alhora que s'adonaren de la importància i la riquesa personal que el saber aportava a les seves vides; en pocs anys, la tasca duta a terme en els municipis de l'Illa donà els seus fruits i la situació s'anà transformant.

La renovació pedagògica esdevé una de les bases del pensament republicà. La part de llevant de l'Illa, controlada pels republicans, exerceix una notable política pedagògica, i l'assistència a l'escola, i la taxa d'analfabetisme milloren. La implicació dels municipis, i la d'un conjunt de professionals dedicats i compromesos amb les directrius de l'Escola Nova, va arraconant de mica en mica el sistema tradicional de l'ensenyança utilitzat les darreres dècades. El 1915 s'obre a Maó un nou centre escolar, en una barriada obrera on els seus habitants eren molt reticents a enviar els seus fills a l'escola; l'obertura de diferents centres en nuclis rurals, faciliten l'escolarització dels fills de les famílies del camp. Altrament, sorgeixen diferents iniciatives d'àmbit cultural i educatiu, formal i no formal, amb el ferm propòsit d'incentivar l'educació; cal destacar les colònies escolars que organitzà l'Ajuntament de Maó; aquestes colònies ja no tan sols servien per a l'alfabetització dels nens i nenes, sinó que se'ls educava en la higiene i se'ls procuraven aliments saludables i nutritius que sovint faltaven a les seves cases[4].

[4] Significatiu és l'exemple de la colònia escolar organitzada per l'Ajuntament de Maó al port d'Addaia, que durava un mes i portava a terme un control mèdic a cada infant i una dieta exhaustiva, que els permetia fer front

Com hem pogut comprovar, la situació a Menorca, no diferia molt de la resta de l'Estat. D'ençà el Sexenni Revolucionari els estires i amolles polítics i els canvis de règim, no afavorien un territori que durant molts anys havia viscut dels èxits colonials passats; l'endarreriment del país respecte a molts altres d'arreu d'Europa era evident. Com sempre sol passar, els que en pagaven les conseqüències de tot plegat era el poble ras. Menorca, segurament degut a la seva condició d'insularitat, pogué desenvolupar algunes iniciatives novadores en molts camps; l'ideal revolucionari i republicà calà entre els habitants de l'Illa i el terreny educatiu es convertí en un autèntic camp de batalla entre uns i altres.

5.2 Joan Benejam Vives i Gabriel Comas i Ribas

Parlar de la història de l'educació a Menorca sense fer referència a Joan Benejam Vives i Gabriel Comas i Ribas seria deixar un treball com aquest orfe en el seu contingut. Ambdós representen el contrapunt al que era l'educació tradicional de l'època. Els seus mètodes revolucionaren l'ensenyament, i a la llarga, foren seguits per molts centres educatius, fins i tot pels col·legis religiosos que tractarem. Foren dos progressistes convençuts que innovaren a favor de l'educació i lluitaren pel bé comú de la societat menorquina.

Joan Benejam Vives nasqué a Ciutadella el 27 de maig de 1846. Era el primogènit del matrimoni format per Joan Benejam Mesquida i Maria Vives Pou. Benejam va assistir a l'escola pública fins als setze anys -fet poc habitual en nens de la seva època- a les dependències municipals del Claustre del Socors, ubicat en el Seminari diocesà de Ciutadella. Posteriorment, i gràcies a l'ajut econòmic de les seves ties, es traslladà a Barcelona a completar els seus estudis de mestre. A la Ciutat Comtal s'impregnà de la mentalitat progressista que imperava en molts indrets de la ciutat. El contrast entre la seva Ciutadella ancestral i el progressisme barceloní marcaren profundament aquell jove que mai havia sortit de Menorca. Benejam tingué l'oportunitat de contrastar mentalitats que l'ajudaren a adaptar-se a la futura transformació industrial que havien de patir les Illes en molts pocs anys. El seu interès per les classes populars i per l'educació dels obrers li feren adquirir una sensibilitat i una preocupació cap als més desfavorits que l'acompanyaren durant tota la seva vida. Tornà a Menorca l'any 1869, després d'estrenar-se en la docència en un

a moltes malalties, alhora que els instruïa en els aprenentatges escolars més bàsics. Aquesta colònia es va realitzar cada curs fins acabada la Guerra Civil d'ençà l'any 1911. (Motilla, 2004)

col·legi de Blanes, poble de la Costa Brava, convençut de lluitar per la democratització de l'educació.

A l'arribada a l'Illa es trobà amb la sorpresa que la vacant que li havien ofert ja estava coberta per un altre mestre; però lluny de rendir-se, obrí la seva pròpia escola, que anomenà *Colegio Ciudadelano*. Fou allà on començà a innovar; pensà un model que inclogués els infants en la dinàmica de classe, que els fes aprendre de manera interactiva i que els motivés a assistir a la seva escola; com a recurs educatiu global, optà per la representació de petites obres teatrals que ell mateix escrivia, i que alhora feien interessar els pares en l'educació dels seus fills. Fou l'any 1874 quan finalment obtingué la plaça de mestre elemental a l'Escola Pública de Ciutadella, amb motiu del trasllat del mestre titular a Mallorca. Per Benejam començà un nou cicle professional, que cronològicament coincidí amb la seva època de màxima esplendor. Va convertir la seva escola en un laboratori on experimentava noves formes de dur a terme el procés educatiu. Molts dels seus treballs de referència sorgiren de l'observació directa dels seus alumnes i dels mètodes que ell, per iniciativa pròpia, anava aplicant. Fou un investigador tenaç, reflexiu i observador de la seva feina posada en pràctica, que el permeteren escriure gran quantitat de manuals educatius que el feren mereixedor de molts premis; molts d'aquests manuals s'aprovaren a través del "Ministeri d'Instrucció Pública perquè poguessin utilitzar-se en les diverses escoles, públiques i privades de tota la geografia estatal." (Vilafranca i Manguan, 2002:317).

L'ideari pedagògic de Benejam constitueix una forta crítica al mètode tradicional d'ensenyament, on la memorització de continguts era la base de l'aprenentatge; segons Benejam, l'ensenyament s'ha de centrar en les necessitats de l'alumne i d'acord amb les exigències de la societat; cal crear persones, no súbdits d'un sistema establert. L'educand adquireix protagonisme en detriment de l'educador; aquest el serveix de guia pel seu aprenentatge i l'ajuda a experimentar, ja no tan sols els continguts escolars, sinó la realitat que viu a la seva societat, tornant-lo crític i respectuós amb l'entorn en que viu.

Joan Benejam fou un regeneracionista convençut, conscient que la societat que vivia podia evolucionar, i que de les dificultats que s'estaven patint era possible sortir-ne mitjançant l'educació; per això, i per damunt de tot, podem considerar Benejam com un mestre popular, dedicat al seu poble i solidaritzat amb els més necessitats. El seu llegat encara és viu en format d'obres teatrals que ell mateix va escriure per retractar la realitat que

vivia el poble, i Ciutadella, la seva terra natal, el té considerat com un avançat al seu temps que lluità per fer de la societat menorquina un lloc millor del que havia trobat.

Gabriel Comas i Ribas va néixer al poble mallorquí d'Esporles el 15 de gener de 1864. L'any 1883 va treure el títol de mestre elemental a l'Escola Normal de Palma, que completà el 1905 amb el de mestre superior a l'Escola Normal de Madrid (Sureda Garcia, 2009:32)[5]. L'any 1896 es destinat a l'escola de Sant Climent de Menorca, i el 1891 és traslladat a Alaior, on crearà, per mitjà de la societat *El Porvenir de la Vejez* una de les primeres escoles graduades de l'Estat espanyol en un lloc que no fos capital de província; amb Gabriel Comas possiblement s'inicia un dels períodes més rics de la història de l'educació menorquina. (Alzina Seguí, 2011)

Des de la seva arribada a Menorca, Comas entra en contacte amb persones progressistes i inquietes de Maó, amb les quals fomenta la seva idea de l'educació, i proposa diverses iniciatives culturals. Especialment intensa fou la seva relació amb el periodista anarquista i republicà Joan Mir i Mir, amb el qual dugueren a terme una intensa tasca per fomentar l'educació popular, alhora que impulsaren l'educació integral a les escoles. Per Comas, l'educació és l'única cosa que pot contribuir a que les persones es sentin part integrant de la societat en que viuen; pel mestre mallorquí, el treball i l'educació física esdevenen els eixos sobre els que han de pivotar la formació de la persona i la seva integració dintre de la societat; per això defensa en el seu programa educatiu les activitats gimnàstiques, les excursions escolars, les colònies d'estiu i els jocs corporals. (Alzina Seguí, 2005)

L'any 1891, quan creà l'escola pública de fillets d'Alaior, Comas ja es considerat un mestre innovador, progressista i compromès amb la renovació pedagògica; a Alaior fa una passa més i crea l'escola graduada[6], organitzant els fillets en tres grups d'edats, a fi d'atendre millor les necessitats de cadascun. La creació d'una escola d'aquestes característiques pot considerar-se una mostra de la mentalitat progressista que existia a la població d'Alaior, que en aquells moments comptava amb poc més de 4.800 habitants; més si tenim en compte que la primera escola graduada a l'Estat espanyol data de l'any 1900 a Cartagena. (Alzina Seguí, 2011)

[5] A (Delgado Martinez, (Ed.), 2009)

[6]" L'escola graduada va implicar l'aparició d'un nou model d'organització escolar; de l'escola en la qual un sol mestre, en un local aïllat i independent, ensenyava a un grup d'alumnes amb edats i coneixements que cobrien tot l'ensenyament primari, es va passar a una escola amb diversos graus, aules i alumnes classificats i agrupats de manera més o menys homogènia, en funció de la seva edat i els seus coneixements."(Alzina Seguí, Pere, 2011:156)

Gabriel Comas fou pare d'una nissaga de mestres i investigadors dignes de mencionar, ni que sigui breument. Els seus cinc fills estudiaren magisteri de la ma del seu pare; destacaren per la tasca que dugueren a terme posteriorment, Margalida Comas i Camps, mestra, investigadora i científica, Joan Comas i Camps, mestre i antropòleg, i Aina Camps que també exercí tota la seva vida de mestra.

5.3 El desplegament dels col·legis religiosos a Ciutadella

> *"La Segunda Replica, en tanto que sistema democrático, no renunció a utilizar la escuela como instrumento de transmisión de unos determinados valores políticos, con vistas a los que se pretendía que fuese un gran cambio de las estructuras sociales y políticas del país; se trataba de que la población infantil y juvenil se educara en unos valores y principios totalmente diferentes a los que habían recibido de las generaciones anteriores."*
>
> (Morente Valero, 1997:56)

Tot el que hem exposat en els dos apartats anteriors ens ha d'haver servit per a situar-nos en la realitat educativa i cultural, i també social, que es vivia a principi del segle XX a l'Illa de Menorca. Haurien, encara, de succeir moltes coses que marcarien l'esdeveniment educatiu de l'Illa, com va passar amb la II República, o amb l'adveniment del franquisme. Enmig, però queda una cruenta guerra civil que va causar estralls entre tota la societat espanyola. Durant la Guerra, Menorca fou republicana fins el final, i els ideals educatius i culturals de la II República intentaren seguir-se fins el final. L'adveniment de la Guerra, però, també portà a l'Illa molts vents de violència, que es pronunciaren amb més força contra els sectors conservadors i eclesiàstics; l'Església patí molts atacs d'incontrolats, que veieren la seva per descarregar tot l'odi personal que portaven a sobre, i veuria com molts capellans foren assassinats; el patrimoni cultural eclesiàstic fou severament castigat i destruït en bona part, i les esglésies i convents foren saquejats.

Si durant la República les diferents opcions educatives convivien enfrontades, però convivien, durant la Guerra tot el que portés l'etiqueta de conservador o catòlic, a Menorca fou estigmatitzat i anul·lat ràpidament. Tots els nens i nenes foren agrupats ens centres laics i progressistes i obligats a rebre una educació d'acord amb els preceptes republicans; s'instal·là una espècia de dictadura educativa que en el fons volia crear ciutadans educats en els seus ideals; l'etiqueta d'educació lliure es convertí en paper banyat. L'educació privada i

religiosa, però, seguia tenint força adeptes. És hora doncs, d'intentar esbrinar quin paper va jugar l'Església catòlica en matèria educativa durant aquests anys; bona part de la població escolar assistia, per convenciment de les seves famílies, als centres educatius catòlics. La intenció republicana de tancar tots els centres privats i religiosos de ben segur que significà uns trasbals per a moltes famílies.

La dictadura de Primo de Rivera tornà a instaurar un règim dictatorial on s'aplegaren anys diversos en polítiques i voluntat repressora, que significaren un seriós fre a les iniciatives educatives innovadores; fou, quasi bé, un preludi del que havia de succeir després amb el franquisme, principalment en l'àmbit educatiu. Es construïren molts centres, sí, però d'ideologia sempre nacional i catòlica. A Menorca la realització més destacada va ser l'obertura de l'edifici de l'Escola Graduada de Maó, inaugurada l'any 1929 pel mateix Alfons XIII; és curiós que a tocar els anys trenta, el sistema de graduació escolar s'anés imposant arreu com una manera novadora d'ensenyar, i que ja molts anys abans Gabriel Comas hauria portat a terme a Alaior; tot i així, les seves idees poc recorregut tindrien en la nova escola nacional. A Ciutadella tardà un altre any a arribar el sistema de graduació, i encara sense les instal·lacions necessàries. La taxa d'analfabetisme a l'Illa a principi dels anys trenta seguia rondant el 50% (Alzina Seguí, 2007:33), i les escoles obertes eren insuficients per les necessitats reals de la població en edat d'anar a l'escola.

En aquests anys, les diferències entre la zona de llevant i la de ponent de l'Illa ja eren paleses, tant en l'aspecte social com en l'educatiu; la situació social i comercial dels dos nuclis més importants de població seguia afectant a tots els efectes als ciutadans de les dues ciutats. La vessant republicana de la part de llevant era molt més pronunciada que no pas la de ponent; a Ciutadella, potser per proximitat, seguia existint un gran respecte per la noblesa i la jerarquia eclesiàstica, que no deixava acabar d'aflorar un progressisme que tard o d'hora hauria de sortir. **A partir d'aquest punt, doncs, el treball es centrarà en la part de Ciutadella**, ja no tan sols per qüestions d'espai, sinó perquè creiem que la realitat educativa d'aquest poble dóna prou per un treball com aquest; apart, també creiem que com més acotem menys divagarem i podrem entrar en més detalls. Tot i així, si en algun moment es necessari, anomenarem puntualment alguna iniciativa d'altres indrets de l'Illa.

A principi de segle la situació escolar de Ciutadella era la següent: Existien tres centres oficials: una escola de fillets amb classes nocturnes per a persones adults; dues escoles unitàries de filletes i una escola de pàrvuls. Els col·legis privats eren els següents: una escola

graduada de fillets a càrrec dels salesians; una escola graduada de filletes a càrrec de les monges de *Nuestra Senora de la Enseñanza;* una altra de pàrvuls dirigida per les mares de la Consolació, i una escola graduada elemental adscrita al Seminari Diocesà; més cinc escoles complementàries d'educació nocturna o dominical. (Martín Jimenez, 2000:134-143) Tot plegat sumava un total de 13 centres amb un clar predomini, en nombre de places, dels centres religiosos i privats; aquests eren força sòlids i amb grans possibilitats d'acollir alumnes, per la qual cosa, començà una clara hegemonia d'aquests centres sobre la població educativa de la ciutat. Darrera de tot plegat cal situar l'acció promotora del bisbe, que protagonitzà una forta campanya social, i una organització prou sòlida a nivell estructural.

Tot i que durant la dictadura de Primo de Rivera hi va haver importants millores en la infraestructura escolar de l'Illa en quant a centres públics, la majoria dels recursos anaren destinats a la part de Maó; a més, aquests eren clarament insuficients per la població que encara existia sense escolaritzar. Moltes famílies continuaven reticents a portar als seus fills a l'escola, i molts dels que ho feien, a la mínima que podien els treien per posar-los a treballar a fi d'alleugerar l'economia familiar. Aquesta situació havia millorat força a nivell estatal, però a Menorca continuava essent preocupant, a pesar de la prohibició del treball infantil i de l'obligació de portar els nens a l'escola fins els catorze anys. Als centres públics menorquins els problemes de professorat eren evidents; existien pocs mestres locals titulats i pocs volien venir a l'Illa a ocupar plaça de funcionari lluny de les seves famílies. Això no passava als centres religiosos, alguns dels congregants havien estudiat magisteri i estaven capacitats per l'exercici de la docència, fet que donava a aquests centres una major estabilitat a l'hora de tirar endavant els projectes educatius pertinents.

També a Ciutadella, l'Escola Pràctica Racionalista obrí de nou les seves portes l'any 1931, després d'haver tancat la seva pràctica durant la dictadura de Primo de Rivera. Aquest cop ho feu baix el patrocini de l'empresari ciutadellenc de calçat, i militant socialista, Joan Pons Menendez, que en sufragava totes les despeses; Menendez va fer venir de Madrid el professor Angel Muerza Esparza i tota la seva família a viure a Ciutadella per dirigir el seu centre. Segons afirma Pere Alzina al seu llibre *Moviment obrer i escoles laiques a Menorca (1900-1936),* l'escola era força exigent amb el seu alumnat i arribà a preparar per l'accés als estudis de batxillerat de l'Institut de Maó. El centre era una continuació de l'escola nocturna que des del 1906 havia anat organitzant el Casino 17 de Gener per mostrar primeres lletres als obrers ciutadellencs, on fins i tot Joan Benejam hi va donar classes; és a partir de 1913 que s'adquireix un solar al camí de Sant Nicolau per la construcció d'un edifici modern i en

condicions. L'escola fou motiu, ja en els seus inicis, de forces discrepàncies amb els sectors més conservadors; en ella es seguien els postulats anarquistes de l'escola de Ferrer i Guardia, i tingué una bona acollida entre els obrers ciutadellencs afins al progressisme.

L'Escola Pràctica Racionalista es pot considerar l'antítesi de tots els centres privats i religiosos de Ciutadella; ja des dels seus inicis va significar un fort entrebanc per l'ensenyament privat i pels sectors més conservadors, que veien com una part de la societat començava a educar-se en uns ideals diferents als establerts. La seva reobertura no va ser diferent en quant a les reaccions dels conservadors; sabien que l'escola, pel seu patrocinador i pel mestre que la dirigia predicava uns ideals força revolucionaris en un temps on l'ambient començava a estar enrarit per la debilitat que mostrava la dictadura. La reputació del mestre que la va dirigir en la segona etapa és encara avui motiu de discrepàncies entre els historiadors menorquins; el que si és cert és que Angel Muerza va convertir-se en un fervorós activista de l'exercit republicà, i que va arribar a ser tinent durant la Guerra Civil; al produir-se "la girada"[7] va ser empresonat a la Mola de Maó, jutjat i condemnat a mort en judici sumaríssim per la seva vinculació amb l'exercit republicà.

5.4 El Col·legi Salesià

La fundació del Col·legi Salesià, l'any 1904, va suposar un important punt d'inflació en les expectatives educatives de Ciutadella; la solidesa dels ideals salesians en matèria educativa i la seva reconeguda labor social, calaren fort entre els habitants de la ciutat. A principi dels anys trenta ja era un centre plenament consolidat tan a nivell educatiu com social; comptava amb un petit teatre que s'emprava a l'estil de Joan Benejam per reforçar algunes matèries escolars. Ben aviat, el centre es va adherir als darreres avanços educatius, com ara el de la graduació de l'ensenyament; les bones maneres dels salesians, la ubicació del centre, la seva infraestructura i els grans patis, que servien d'esbarjo per les hores en que no s'impartien classes, eren motiu de reclam en forma de matrícules al que moltes famílies de la població acudien. Molts nens passaven el dia sencer a les instal·lacions del centre, i sempre eren acompanyats pels salesians que els cuidaven i en tenien ànsia, mentre els seus pares treballaven per mantenir les seves respectives famílies. L'escola mai fou discriminatòria per motius econòmics i en ella hi tingueren cabuda nens de tota mena i condició social.

[7] Mot amb el que s'anomena l'entrada de les tropes nacionals del General Franco a Menorca al final de la Guerra Civil per acabar amb la resistència republicana.

Tot i que la seva fundació està datada el 1904, en realitat l'obra salesiana de Ciutadella començà uns quants anys abans; un jove sacerdot, D. Federico Pareja, ja el 1878 s'adonà que la seva vocació eren els nens; comprà un "hortal"[8] on els nens hi podien acudir per jugar i divertir-se baix la seva tutela, i alhora rebien formació cristiana i lliçons bàsiques de la vida. Deu anys després, Pareja va conèixer l'obre salesiana a través d'uns articles escrits en el *Vigia Católico* -diari catòlic de l'època de caire conservador i religiós- pel Dr. Antonio Anglada y Bonet, qui havia conegut de primera mà l'obra salesiana durant la seva estància estudiantil a Barcelona. Un any després, visita els salesians a Sarrià i es proposa la seva instauració a Ciutadella, sempre baix la devoció que ell sentia per "Maria Auxiliadora". L'arribada a Menorca dels salesians es produeix el 13 de novembre de 1899; automàticament s'obre la primera matrícula i comencen les obres d'ampliació i adequació del centre a les demandes de les sol·licituds rebudes, que arribaren a les 145 el primer dia d'inscripcions. El 1901 la matrícula ja superava els 300 alumnes en quatre seccions d'Ensenyança Primària i dues de pàrvuls. (Casasnovas Cortés, 2007:100)

El 1902 s'afegeix l'Ensenyança de Batxillerat, tot i que els alumnes anaven a examinar-se a Maó; el 1904 la matrícula ja superava els 600 alumnes i obliga als salesians a activar reformes per poder donar cabuda a tota la demanda. En la memòria del col·legi de l'any 1907-1908 (pag. 35-38) firmada per Angel Ruiz i Pablo sortien aquestes afirmacions: *"Solo que esta escuela no es oficial; no es del Estado ni del Municipio; es una escuela privada, religiosa: es el colegio Salesiano de Ciudadela de Menorca" / "De modo que en esta Ciudad tenemos todo cuanto se pide en los mítines, en el Parlamento y en todas partes. Tenemos escuelas con amplio, alegre é higiénico edificio, con patios y museos, con juegos y sports. Tenemos enseñanza graduada modernísima; tenemos certámenes y exposiciones, Música y Dibujo […]" / "¿Por qué no se deja a la iniciativa privada la solución del problema de la enseñanza? Abandone el Estado esta tarea, para la cual no sirve, arroje esa carga de la enseñanza y de la educación, puesto que no sabe ni puede ser maestro ni educador, y conténtese con ser patrono y tutelar de la enseñanza, y verá nacer como por ensalmo escuelas graduadas y escuelas de toda clase y no se dará el caso como se da ahora, de que los ciudadanos tengamos que sostener una enseñanza oficial, costosa e inútil y al*

[8] A Ciutadella anomenem "hortal" a una petita parcel·la rústica que normalment s'adquireix com a inversió, i on sovint s'edificava una petita caseta per anar a passar els diumenges o dies d'estiu.

mismo tiempo, si queremos que nuestros hijos aprendan y se eduquen, tengamos que enviarlos a los colegios privados […]" (Ángel Ruiz y Pablo; Ciudadela, Agosto 1908)[9]

Aviat es conformà una Associació d'Antics Alumnes Salesians i de fervorosos creients de l'obra salesiana, que defensaven el centre i tota la seva magnitud; les ensenyances estaven pautades, religiosament establertes i ideològicament orientades, en un temps on a Ciutadella començaven a arribar nous aires de progrés i de canvi de mentalitats. Els progressistes del Casino 17 de Gener, quasi bé l'antítesi del que eren els salesians, ja feia temps que havien començat amb classes nocturnes, i estaven a punt de construir un nou centre escolar en condicions per la demanda que tenien, a fi de formalitzar la tasca educativa que estaven fent. Era una altra manera de veure l'ensenyament; partia d'una mentalitat oberta, d'una aposta per l'alfabetització del poble i la culturització de la societat, sense imposicions ideològiques evidents; era una altra manera de veure el món, contraposada al concepte religiós, sí, però mai contrària a que formés part de la tria personal de cadascú; una cosa no tenia perquè llevar l'altre; així però, no es considerava des de l'altre sector, i l'Associació d'Antics Alumnes Salesians va començar una cruenta campanya contra l'escola laica. *"La Asociación de exalumnos de la isla continua cada vez con más brío la noble campaña contra la escuela laica que allí se quiere establecer […]. / "[…] continuar con más brío y entusiasmo la campaña emprendida contra la proyectada implantación de una escuela laica, y a procurar impedir por cuantos medios estuvieren a su alcance, tamaña desgracia a nuestra niñez y por ende días de amargura y de deshonor a nuestra familias"* (*Boletín Salesiano*. Año XXVIII, abril 1913, 110)

Era una altra manera de veure les coses, però que en res ajudava a la convivència de la societat; ans el contrari, sense adonar-se'n estaven creant un centre selectiu, en el que ja no tan sols imperaven els preceptes religiosos, sinó que, a més, s'havia d'anar en contra d'una nova manera de pensar. L'esdevenir, però, sovint es capritxós; les posicions d'avantatge -com la que tenien els defensors del model religiós enfront del més progressista durant la dictadura de Primo de Rivera- sovint es torcen i la realitat s'inverteix. Havia d'arribar una nova manera de governar que desencallés l'Espanya existent, que portés nous aires i una mica de sentit comú. Això va passar amb l'adveniment de la II República; els papers s'invertiren, però de manera democràtica, i com veurem en matèria educativa, amb aires nous. El nou règim era també conscient de la importància que tenia l'educació en la configuració d'un sentiment nacional que unís a la població, alhora que donés les bases suficients per generar un canvi de

[9] Citat a (Casasnovas Cortés, 2007:134)

mentalitat dintre de la societat que creien necessari. S'apostà per l'educació de manera clara, i es dedicaren esforços perquè les escoles i universitats fossin accessibles a tothom, sense distinció de classe ni de ideologia.

A Ciutadella, el curs de 1931 començà amb la matrícula de Col·legi Salesià col·lapsada per les moltes peticions de sol·licitud rebudes; molts nens quedaren fora del centre i hagueren de ser destinats als centres públics de propietat estatal; el problema començava a ser evident; si bé la República tenia la intenció d'apostar per l'educació pública, fins i tot prohibir l'ensenyament als col·legis religiosos[10], a Ciutadella existia una manca de places i de mestres preocupant; la construcció d'una escola graduada per nens de sis seccions s'estava demorant per problemes burocràtics, i la manca de places efectives, i en les adequades condicions d'higiene, fou un dels primers problemes en que es trobaren els nous dirigents republicans per intentar acomplir els preceptes del nou règim. Els centres religiosos eren necessaris per cobrir les necessitats educatives existents; els salesians continuaren amb la seva labor educativa en tota la seva magnitud[11]; tenien els alumnes, mestres de carrera i auxiliars en titularitat, d'això n'eren conscients, igual que del recolzament social amb el que comptaven. La II República inquietà, però poc trasbalsà els seus projectes.

En un època on Ciutadella econòmicament no rutllava massa bé, i moltes famílies es veien obligades a treballar moltes hores per sobreviure, el centre dels salesians significava una opció perfecte per tenir els fills "col·locats"; els patis de l'escola estaven moltes hores oberts, els capellans dedicaven molt de temps a preparar activitats per tenir-los entretinguts, o simplement a vigilar-los per evitar conflictes. La tasca duta a terme en hores lectives i no lectives estava creant una comunitat forta, amb carisma, i força influent en la majoria dels seus assistents. Sempre baix els preceptes catòlics, els nens aprenien el que vivien, era una altra manera de mostrar i influir l'esperit religiós i salesià sense massa esforç. Si la República havia portat nous vents a l'Illa, calia protegir-se, lluitar amb més força perquè les possibles conseqüències d'un nou pensament més lliure, progressista i laic no afectessin a la comunitat salesiana. Els esforços es doblaren, es sabé tractar amb els dirigents polítics republicans per aconseguir que l'obra salesiana seguís funcionant a ple rendiment; les ordres ministerials que no afavorien els centres religiosos eren contestades amb arguments sòlids que obligaven, en moltes ocasions, a rectificar-les o a passar-les per alt; la feina social que s'estava fent i la

[10] Article 26 punt 4ª de la Constitució republicana de 1931

[11] El Col·legi es va posar a nom d'una Mútua de Pares de Família que primerament s'encarregà de la Primera Ensenyança i aconseguí un acord amb les autoritats civils pels estudis de Batxillerat; d'aquesta manera es conservava la potestat del centre per seguir impartint classes.

comunitat que s'havia format a partir dels antics alumnes i de la devoció a Maria Auxiliadora eren arguments suficients a Ciutadella per tenir-los en consideració.

L'escola feia temps que aplicava el mode de graduació; els nous mètodes pedagògics eren adaptats a les seves necessitats ideològiques, i els alumnes aprenien i convivien en un ambient favorable per ser orientats i educats. La prova era la força que estava agafant l'Associació d'Antics Alumnes; el local social, reformat a principi de 1931 esdevenia lloc de trobada i d'esbarjo, alhora que de seguiment dels preceptes salesians. Cada cop més, es prenia distància dels ideals republicans; s'estava exercint d'oposició a tot el que ideològicament significava la República. Consideraven l'ensenyança catòlica atacada i calia defensar-la dels instigadors d'un sistema que defensava la llibertat, la convivència i la igualtat. El 2 de juliol de 1933 es reunien uns dos-cents pares al Saló d'Actes del centre per constituir una unitat política[12], juntament amb membres del Cercle Catòlic per defensar per via legal els drets dels pares en l'educació dels seus fills. (Casasnovas Cortés, 2007) La realitat, però, era que el drets dels pares en l'educació dels seus fills durant la República a Ciutadella mai fou atacada, ans al contrari, l'Ajuntament de la ciutat fou del tot permissiu amb els centres religiosos de nens i nenes existents; el consistori era conscient de la necessitat d'aquests col·legis i els tolerà fins a l'inici de la Guerra sense massa condicions.

A tota Menorca s'havia generalitzat un problema de professorat en els centres públics; el nomenament de mestres era sovint objecte de rebuig per part dels docents i moltes places quedaven sense cobrir, fins al punt que les localitats més petites o els nuclis rurals es veien obligades a tancar centres per manca de personal; els mestres forasters a la mínima sol·licitaven el trasllat, i tot plegat anava en detriment d'una estabilitat educativa que no hi havia manera d'aconseguir a les escoles públiques. Com a mesura d'urgència es va sol·licitar poder anomenar mestres interins locals per cobrir les places vacants, però tot i la resposta positiva del govern, el problema tan sols es solucionà en part; aquests mestres sovint no estaven a l'alçada de l'encàrrec que se'ls feia i l'educand en patia les conseqüències.(Martín Jimenez, 2000) Ciutadella també era uns dels pobles afectats per aquesta circumstància, les vacants s'apedaçaven, però no cobrien les necessitats. Els centres religiosos tornaven a agafar avantatge; l'estabilitat de les seves ordres i l'obligació a l'hàbit que vestien, sí que els permetien ensenyar amb garanties. L'Ajuntament de Ciutadella en fou conscient, i el tarannà

[12] El 2 de juny, l'Episcopat havia fet una declaració col·lectiva tot dient: *"solo con odiosa tiranía puede en Estado imponer limitaciones a la función de la Iglesia"* per donar les instruccions permanents perquè els pares enviessin els seus fills tan sols a les escoles catòliques, a més, els incitava a organitzar-se per reivindicar la llibertat docent i la creació de nous centres catòlics. (Cámara Villar, 1984:64)

reflexiu i moderat de l'alcalde republicà[13] de l'època fou clau perquè els centres religiosos seguissin funcionant a ple rendiment.

A partir de l'establiment de la II República, s'instà, a través d'anuncis oficials, als pares perquè portessin els seus fills a l'escola pública; constantment sortien publicades ordres als diaris de l'època recordant l'obligació als responsables dels nens a fer-ho: *"Se recuerda a los padres y tutores o encargados de la obligación ineludible que tienen de mandar a las escuelas públicas a sus hijos o pupilos desde la edad de tres a los catorce, a no ser que se les proporcione suficientemente esta instrucción en establecimientos particulares"*[14] l'ordre era taxativa, però també ambigua; a Ciutadella els centres privats oferien la suficient instrucció que es demanava, de manera que el seguir portant els fills a les escoles religioses entrava dintre dels paràmetres legals demanats. Ciutadella vivia aquesta realitat, i així continuà fins l'any 1936, quan es tornà molt més estricte en el compliment de les ordres del govern republicà. El Col·legi dels salesians fou un clar exemple de tot plegat, l'ensenyament era impartit amb tota garantia, els pares estaven contents, i els nens, dintre de la seva innocència eren feliços assistint a l'escola; socialment el centre estava creixent en popularitat i ja no tan sols continuà amb la seva preeminència, sinó que augmentà les seves prestacions.

Amb aires de modernisme i adaptació aparent a les noves tendències pedagògiques, es començaren a aplicar els nous mètodes d'ensenyament que s'estaven imposant a tota Europa; l'educació física era essencial, fins el punt que els anys trenta es va anar consolidant la Societat Esportiva del centre que encara avui té un gran prestigi a nivell insular; el saló d'actes era emprat sovint de reforç de l'activitat escolar al més pur estil dels mètodes de Joan Benejam, i les sortides eren força habituals per conèixer la realitat del poble on es vivia, la seva cultura i els seus costums. Combinades amb l'ensenyança escolar es donava l'ensenyança religiosa, amb una inculcació especial a Maria Auxiliadora, patrona del centre i figura de devoció de molts ciutadellencs. Ja feia temps que les famílies de l'alta societat de Ciutadella, havien apostat pels salesians com a centre de Primera i Segona Ensenyança pels seus fills; les mateixes famílies s'implicaven amb el centre mitjançant donacions que donaven viabilitat a un projecte que s'havia tornat molt gran; la magnitud del centre, els patis d'esbarjo, l'espaiós centre social, el Santuari dedicat a Maria Auxiliadora, el teatre i l'internat de la congregació, havia suposat una inversió que necessitava de moltes donacions de caritat

[13] Dr. Pere Hernández Sastre, primer batle de la II República a Ciutadella. el Dr. Hernández ha passat a la història com un metge afavoridor dels més necessitats i, com un gran protector de la cultura i del patrimoni de l'Illa.

[14] *EL IRIS, Diario Católico*. Num. 548. Año XIX. Ciudadela (Menorca) sábado 9 de Mayo de 1931

per anar sufragant les despeses; escola plena, pares contents, nens feliços i carisma social, eren garantia per sobreviure a nivell econòmic, fins i tot en temps de mancances.

Durant els anys trenta, amb el vist i plau de la Comandància Militar, es creà al mateix centre una Escola Particular de Primeres Pràctiques Militars, que substituïa i convalidava a tots els efectes una part obligatòria de la incorporació a files. Aquesta escola donava l'oportunitat a molts joves de rebre la instrucció teòrica i pràctica, i fins i tot fer les pràctiques de tir a molts joves de l'Illa sense haver de desplaçar-se als seus llocs de destinació forçosa; això suposava un gran avantatge per a moltes famílies; tenir els fills prop de casa els donava la seguretat que estaven ben cuidats, sobretot quan la instrucció que rebien estava vinculada als salesians. Era una altra manera de fer-se amb la societat, la separació forçosa d'un membre de la família per incorporar-se a files sempre resultava traumàtica; altra cop es seguia la mateixa fórmula: famílies contentes, joves contents, labor social; tot plegat combinat amb una relació amb el consistori ciutadellenc d'aparent normalitat, el qual, seguia subvencionant el Col·legi, la qual cosa donava garanties de funcionament i de reforç a l'ordre religiosa. Durant el període republicà, no hi ha fets destacables d'enfrontament directe entre els dirigents salesians i el consistori ciutadellenc, fet que dóna mostres de la magnitud i del carisma social amb el que comptaven els salesians a Ciutadella i que es feia extensa a la resta de l'Illa.

Curiosament, l'Ajuntament de Ciutadella, tot i l'ordre ministerial de no seguir mantenint els centres privats religiosos en funcionament, seguir concedint dotacions econòmiques als salesians pel manteniment del centre escolar. En aquest aspecte, entre l'agost i el setembre de 1931, just en plena efervescència del nou règim, es produeix una curiosa circumstància; en carta datada el 5 d'agost de 1931, el director del Col·legi Salesià, agraeix al batle de Ciutadella que en la sessió del 29 de juliol s'aprovés deixar vigent la subvenció anual que es rebia de l'Ajuntament pel que quedava de curs; de l'altra banda, el 5 de setembre, el patrocinador de l'escola racionalista de nova reobertura, Joan Pons Menendez, envià una queixa formal també al batle de Ciutadella tot denunciant la injustícia que creu s'està cometent contra el seu centre, al haver-li estat negat l'ajut econòmic sol·licitat, tot i tenir 58 nens i 22 nenes de matrícula efectiva i 35 nens i nenes en llista d'espera. Pons Menendez no troba just que els col·legis religiosos segueixin rebent dotació econòmica i el seu no. Tot i que sembla que la cosa hauria d'haver anat al revés, la realitat era palesa, s'aplicava el sentit comú

a la realitat existent; els 350 alumnes dels salesians enfront dels poc més de 80 de l'Escola Racionalista pesaven molt a l'hora de prendre decisions.[15]

Com hem pogut comprovar, el Col·legi dels Salesians de Ciutadella, durant els primers anys del segle XX, comptà amb un ampli recolzament social, fins i tot institucional en temps de la II República. La gran quantitat de nens, les condicions de salubritat i l'espaiós del centre, donava plenes garanties perquè l'ensenyament es donés en bones condicions. La massa social que movia el Col·legi estava representada pels Antics Alumnes, que portaven a terme una gran tasca propagandística i donaven recolzament incondicional a tota l'obra social que els salesians estaven desenvolupant. Així continuà fins a l'entrada de la Guerra Civil Espanyola, quan les coses no pintaren massa bé per les congregacions religioses; d'això però, en parlarem més endavant.

5.5 Col·legi *Nuestra Señora de la Consolación*

El 23 de novembre de 1923 va obrir a Ciutadella el Col·legi de la Consolació. La congregació va adquirir un edifici al carrer de Pere Cortes, nombre 25 (Carrer de ses Androne), amb escriptura de compra i amb la condició de pagar-lo quan fos possible. Obriren classes de pàrvuls i de Primera Ensenyança i les places eren retribuïdes per les alumnes. Realment, el Col·legi era una continuació de l'escola de pàrvuls que la congregació ja impartia al Seminari Diocesà d'ençà el 1892. La congregació també feia anys que s'encarregava de l'hospital de Ciutadella, la cura dels malats i desvalguts era una tasca que havien realitzat amb gran estima i el poble ciutadellenc les tenia en gran consideració. Els primers anys foren de prendre posició en la nova aventura educativa; germanes de Barcelona es desplaçaren a l'Illa per organitzar adequadament tot el que havia de ser el projecte educatiu del centre (Casaus Cascan, 1991:544). Basades primerament en els preceptes religiosos, l'educació s'orientaria a donar una formació acord amb el que s'esperava de les dones de l'època, sense renunciar als llibres ni a les temàtiques bàsiques escolars, però amb un fort component educatiu social.

L'any 1876 s'havia inaugurat a Maó el Centre "San José" a càrrec de les Germanes de la Caritat; l'any 1916 s'inaugurava una classe de pàrvuls aplicant el mètode Montessori, considerat un dels més avançats de l'època, i que incentivava l'espontaneïtat del nen mitjançant exercicis a l'aire lliure. En aquest Col·legi, superada l'etapa de pàrvuls s'impartia

[15] La correspondència citada es troba al plec de *Cultura y Enseñanza 1922*-1938, a la carpeta dedicada a 1931 a l'Arxiu Històric Municipal de Ciutadella. Document amb data 1 de setembre de 1931.

també la Primera Ensenyança, en horari partit de matí i tarda; els matins es dedicaven als aspectes bàsics de lectura i escriptura, amb primeres nocions de Gramàtica, Geografia i Aritmètica; a la tarda però, el focus anava destinat a aprendre *"Labores",* les tasques pròpies de les dones de casa de l'època. (Macián, 2000) El Col·legi de la Consolació de Ciutadella anava en la mateixa direcció; sí que era important que les nenes sabessin lletres i nombres, però el que interessava realment era l'educació pròpia i tradicional de les dones; no descobrim res quan diem que la dona de l'època que tractem era considerada un complement de l'home, que havia de ser educada per servir, criar i educar els fills que portava al món. Eren temps on els rols entre homes i dones estaven molt marcats, amb una clara delimitació per les dones, i l'educació havia d'anar destinada a educar-les dintre del seu rol. Els vents nous de la II República sonaren a certa esperança de canvi, però en esperança quedaren.

A Ciutadella, com passava amb el col·legi dels salesians per nens, els de la Consolació i de la Companyia de Maria per nenes rutllaven a plena activitat. Les nenes i joves del poble acudien als centres religiosos per educar-se, ja no tan sols en lletres, sinó també en la fe cristiana i en les tasques estereotipades que seguien vigents. Les conviccions dels pares en els projectes dels centres privats pesaven molts més a la part de Ciutadella que a la de Maó; allà, ja ho hem comentat, les mentalitats eren més obertes, menys condicionades, i per tant, es sentien amb més llibertat de decisió. A Ciutadella, la influent classe senyorial i la jerarquia eclesiàstica seguien tenint molt de poder; l'adveniment de la II República poc condicionà els plans dels progenitors a l'hora de triar centre educatiu. Primerament, no calia posar-se molt en contra dels "senyors", d'ells depenien molts negocis i cases de lloguer del poble; i molt manco encara, de l'autoritat eclesiàstica, que manejava la majoria dels fils relacionats en l'aspecte social. El consistori ciutadellenc n'era ben conscient de tot plegat, i tot i defensar les seves polítiques, fou, pel bé del poble en general, permissiu amb l'ensenyament privat, fins i tot, els defensà de qualsevol aldarull que poguessin protagonitzar els pocs radicals del poble.

El 15 de maig de 1931, prop de les 10 del matí, i estant la jornada escolar començada, arribà la notícia que tots els convents serien cremats. El Col·legi de la Consolació estava dintre dels plans dels radicals[16]; les nenes s'enviaren a casa i es tragué el Santíssim de l'oratori que s'utilitzava de manera habitual en les sessions escolars. Tot i l'alarma i l'aldarull que aquest fet significà, l'Ajuntament va fer posar a dos membres de la Guardia Civil de dia i

[16] També foren amenaçats el Col·legi dels Salesians i el de la Companyia de Maria, així com tots els altres centres religiosos que no es dedicaven a l'ensenyança. *El IRIS. Diario Católico*. Num. 5.414. Sábado 16 de Mayo de 1931. Año XIX

de nit perquè fessin guarda i protegissin el Col·legi de qualsevol tipus d'assalt. De la mateixa manera, es mobilitzaren molts pares de les alumnes en defensa del centre, a més d'acollir les germanes de la Congregació als seus domicilis particulars (Casaus Cascan, 1991:545-546). Tot quedà en un ensurt, però altra cop es demostrà que a Ciutadella hi havia coses que no es pensaven tolerar, per molt de nou règim que existís. El batle ho sabia, els regidors també, i la jerarquia eclesiàstica ho agraïa. Els pocs actes vandàlics que durant el quinquenni revolucionari s'intentaren, foren aturats en base al sentit comú, i per descomptat, gràcies al recolzament que tenia l'Església per part de la majoria ciutadellenca. Les classes es reprengueren amb normalitat i així seguirien fins que arribés la Guerra civil.

L'any 1935 començaren les classes nocturnes, bàsicament per a joves majors de 14 anys que no havien pogut assistir a l'escola per diversos motius; Ciutadella seguia sent una ciutat pobre, no es passava fam, però les coses no rutllaven econòmicament sobrades; la indústria estava remuntant, però es trobava lluny encara de ser font de riquesa pels obrers, cosa que sí passaria en els anys seixanta. Les més de cent alumnes assistents a les classes nocturnes, però, donen mostres que el poble s'anava conscienciant de mica en mica de la importància que tenia el saber en les seves vides. La congregació, a més, organitzava actes religiosos que per la seva singularitat tenien molts adeptes; l'octubre de 1935 es començà una vetlla nocturna per a senyores, consistent en vetllar el Santíssim per torns i en petits grups des de les 21.30 fins les 4.30 hores, quan es celebrava una missa (Casaus Cascan, 1991:548). Aquests tipus d'actes es feren força popular entre la població, i se'ns dubte ajudaven a crear adeptes al centre, fet que repercutia amb el nombre de matrícules any rere any, a més d'assegurar-ne el funcionament i manteniment. La devoció mou muntanyes; el centre passà a propietat de la congregació després d'haver-li estat condonat el deute pendent restant de la compra de l'edifici per part de la família Olivar i Despujol[17], per la quantitat de 18.000 pessetes, que a l'època no era poca broma.

5.6 El Seminari Conciliar

El Seminari Conciliar de Menorca, ubicat a Ciutadella, fou un centre educatiu religiós dedicat a formar futurs sacerdots per a la comunitat; obrí les seves portes el 1897 a l'antic convent de Sant Agustí amb el nom de *"Seminario Conciliar de la Inmaculada Concepción y de San Ildefonso";* des del seus inicis comptà amb uns estatuts i un projecte educatiu destinat a instruir en la fe religiosa als estudiants cridats al sacerdoci. Apart de totes les matèries

[17] Llinatge de casa noble de Ciutadella amb gran tradició i influència a l'època.

religioses incloses en el currículum del centre, hi havien assignatures humanístiques de cultura general comuns a altres plans d'estudis no vinculats a l'Església pròpiament dita; es donaven classes de Filosofia, Teologia, Gramàtica i Retòrica en diferents nivells a mesura que s'anaven passant cursos. Era un centre privat, de pagament per ingrés i de caràcter intern pels alumnes, els quals estaven sotmesos a una vida quasi bé monàstica i marcada pel ritme de les celebracions religioses i de la rutina religiosa diària. Tot i així, cabia la possibilitat d'ingressar al centre si es demostrava una situació econòmica precària per part de la família de l'intern, el qual, en aquest cas gaudia d'una estada gratuïta en funció de les seves actituds estudiantils i educacionals. L'ingrés al centre havia d'anar acompanyat d'una sèrie de requisits que l'intern havia de complir en la seva totalitat.

Primerament havia de demostrar la seva vocació al sacerdoci; aquesta vocació havia d'anar avalada pels preveres de les diferents parròquies, tot expedint un certificat de la vocació de l'alumne i de la seva implicació en la parròquia de referència; també s'havia de passar una revisió mèdica certificant l'estat de bona salut de l'intern. Finalment, en cas de sol·licitar l'ingrés al·legant la impossibilitat de satisfer les quotes mensuals estipulades, era també el prevere de la parròquia de referència el que ho havia de certificar. Al centre s'hi podia ingressar a partir de l'edat de tretze anys i s'hi podia romandre fins a cinc cursos consecutius; una volta intern, la manutenció quedava assegurada en tots els aspectes bàsics de la vida; menjar, vestir i estudis estaven garantits en un nivell força acceptable, i sovint, per damunt de les possibilitats d'una família de l'època. Aquest fet fou aprofitat per molts joves de tota l'Illa; si bé era veritat que entrar al Seminari significava acatar una forta disciplina, també ho era que significava una gran oportunitat per seguir estudiant després de les primeres etapes en unes condicions gens menyspreables, i més si la família de l'educand no tenia excessives possibilitats econòmiques.

A les primeres dècades del segle XX, el Seminari de Ciutadella comptà amb una gran afluència d'alumnes que tan sols es veuria truncada per la Guerra Civil; les habitacions eren plenes de joves de tota condició i edat que compartien molt més que una simple vocació; l'estudi era força exigent i fortament impregnat de religiositat, però alhora era una font de cultura i de saber que molts d'estudiants no hagueren pogut gaudir mai fora del centre. Molts sortien abans dels cinc anys obligatoris, i molts no continuaven la carrera del sacerdoci, però pel camí s'havia gaudit d'una estada privilegiada i d'uns estudis de qualitat. Fou una porta oberta a moltes famílies amb dificultats a l'hora de proporcionar noves oportunitats als seus fills, alhora que una font de possibles sacerdots en un temps difícils com foren els de la II

República. El Seminari comptà, a més, amb una escola adossada de nens que depenia del centre, juntament amb el patrocini directe de l'Ajuntament de Ciutadella i que augmentava les possibilitats de l'ensenyament públic, alhora que el manteniment econòmic del centre religiós.

5.7 Col·legi de Companyia de Maria

Parlar de la Companyia de Maria és parlar d'una tradició educativa per a nenes de gairebé quatre segles d'història. La congregació fou fundada per Juana de Lestonnac (1556-1640) l'any 1607 -essent la fundadora mare de set fills i haver quedat viuda als 47 anys- amb la finalitat específica de l'educació femenina. Tot i la llunyania en el temps, l'ideari educatiu ja es concretà llavors en la fórmula de la religiositat i de l'ensenyança femenina, organització interna dels centres escolars[18], planificació dels diferents nivells d'aprenentatge, programes i metodologia. Existiren ja des dels seus inicis dues modalitats de pertinença i assistència als seus centres: l'escola gratuïta –tot i que tan sols fins el 1838- i la modalitat de pensionat, on les alumnes també eren internes. El pensionat era de pagament, i tot i que no excloïa cap alumne, sí que era discriminatori; les nenes s'havien de pagar els seus aliments, i això no estava a l'abast de tothom; la pobresa i les diferències de classes han estat ben present a totes les èpoques, i per tant, entrar en el pensionat de la Companyia de Maria sempre anà condicionat al potencial econòmic familiar de cada alumne. A Espanya, a partir de 1880, amb unes lleis educatives força favorables, com ja hem vist en l'apartat de contextualització, la congregació va experimentar una notable expansió, amb la creació de tretze noves fundacions que adquiriren un gran esplendor, entre elles la de Ciutadella. (Foz y Foz odn., 1989)

Totes aquestes fundacions demostraren una preocupació creixent per estar a l'alçada de les darreres novetats pedagògiques; alhora que recolzaren en tot moment la necessitat d'un règim centralitzat de govern, capaç d'interrelacionar els centres educatius, planificar i posar en marxa les actualitzacions necessàries per estar a l'alçada de les darreres novetats que s'estaven imposant. Les exigències de la societat burgesa, que s'havia convertit en la seva major "clientela", i els condicionaments de caràcter canònic, particularment de la clausura, limitaren en certa manera la seva activitat educativa, que havia de continuar essent la principal prioritat. Si com ja hem comentat al principi d'aquest apartat, l'internat dels col·legis s'havia convertit en força selectiu i condicionat pel nivell econòmic de les famílies de les internes, a

[18] L'edificació dels centres escolars havia de seguir unes normes especifiques que la mateixa fundadora havia ideat per vèncer les estrictes normes dels convents de clausura femenins; la configuració consistí en construir l'edifici de clausura a un costat, l'església al mig i el col·legi a l'altre; d'aquesta manera, i en base a uns passos marcats d'un lloc a l'altre, les regles no s'incomplien.

principis del segle XX, continuava exactament igual; els centres de la Companyia de Maria s'havien convertit en les escoles de les "niñas bién"[19] de l'època. Els col·legis havien deixat de ser gratuïts a partir del 1838 i aquest fet era força atractiu per a les famílies acomodades, que veien com les seves filles tenien l'oportunitat d'estudiar amb d'altres de la seva mateixa categoria i condició; a les primeres dècades del segle XX, amb les dificultats econòmiques que existien, les classes estaven molt marcades dintre de la societat espanyola en general i també de la menorquina en particular.

A Ciutadella, la congregació arribà el 1891 de la mà del que era Bisbe de Menorca en aquella època, el Bisbe Juan Comes y Vidal (1844-1906), qui era natural de Manresa i ja coneixia la tasca que estava desenvolupant l'ordre en l'àmbit educatiu de les dones; El Bisbe Comes sabia la mancança que en aquests aspecte existia a l'Illa i es va proposar la seva instauració.[20] La comunitat de Manresa es mostrà disposada a secundar el projecte educatiu del prelat de Menorca, i finalment, després d'obtenir els pertanyents permisos de la cúpula eclesiàstica de Catalunya, les religioses desembarcaren al Port de Ciutadella el 15 de juliol de 1891; l'expedició anava encapçala per la que havia de ser la primera superiora de la història menorquina de la congregació, Antonia Vilaseca odn. i per onze germanes més. L'ordre accedí a venir a Ciutadella acollint-se, com era norma comú de la congregació, a la despensa de gratuïtat; el Bisbe Comes havia promès una casa i hortals confrontants per a la construcció dels edificis que ell mateix finançaria. (Foz y Foz odn., 1989) Mentre l'edifici s'anava construint, les monges foren albergades en una casa del carrer de Santa Clara fins el 1892, on començaren la seva tasca educativa; obriren la primera classe el dia 22 d'agost de 1891 amb més de quaranta nenes, nombre que a mitjans de setembre ja sobrepassava les cent cinquanta.[21]

Des de llavors i fins la dècada del 1930, el Col·legi anà creixent en importància i qualitat, sempre dintre dels paràmetres que havien caracteritzat a la congregació des dels seus inicis; els centres es mantingueren sempre atents a la realitat social que els envoltava per orientar la formació professional de les alumnes de la millor manera, inclús preparant-les pel seu ingrés a la Universitat si pertanyia; ja en aquella època i lligat a les possibilitat econòmiques, l'ideal d'algunes famílies ja era que les seves filles tinguessin algun títol

[19] Expressió popular emprada a Menorca per referir-se als fills de família acomodada.
[20] "[…] en atención al mal estado en que se halla la educación e instrucción de las niñas […], por razón de no haber habido hasta el presente otro análogo establecido de enseñanza" -Informe del Obispo al nuncio, Ciudadela 11 de Marzo de 1891. Document de l'Arxiu Provincial de Catalunya del fons històric de Companyia de Maria Nostra Senyora a Ciutadella sense catalogar, a la Casa de Barcelona. (AHPC)
[21] Document de l'AHPC nº 108 dl. B.000.282

acadèmic. Convé destacar aquest fet; al nostre Estat, l'educació de les dones, tret del període republicà, sempre anà condicionada a la seva suposada inferioritat social; durant dècades, la dona fou considerada una subordinada de l'home i amb unes funcions molt poc valorades dintre de la societat espanyola. Des dels seus inicis, el projecte de Juana de Lestonnac, lluità contra aquest fet; la seva condició de viuda, mare de set fills i amb un gran imperi familiar per gestionar, fins que arribés el dia en que el seu fill major fos capaç de fer-sen càrrec, la va fer adonar de la importància de l'educació de les dones en altres afers que no fossin els domèstics. Segurament el seu llinatge i el parentiu amb Michael de Montaigne (1533-1592)[22], germà de la seva mare, i amb el que passà llargues estones de instrucció, l'ajudaren a donar forma al seu projecte. En tot cas, i valgui com a excepció donar la nostra opinió personal abans de l'apartat de conclusions, trobem altament destacable que una dona de fa quasi bé quatre cents anys, ja lluités per una fita que al nostre país tardaria segles a ser una realitat.

A la influença de Montaigne cal sumar-hi l'exercida per la de l'ordre de *La Compañía de Jesús,* que la va determinar de manera profunda; les semblances que el seu projecte educatiu havia de tenir amb el dels jesuïtes ja quedaren paleses el 1605 amb una important peculiaritat: l'educació deixaria de ser monàstica i no prepararia a les alumnes pel claustre, sinó per al món el qual s'havien d'enfrontar; aquesta màxima, conjuntament amb la de donar una formació religiosa adient, ha estat seguida amb fidelitat al llarg de la història de la Congregació, i encara segueix vigent a dia d'avui adaptada a les exigències socials actuals. A tocar els anys trenta, el Col·legi de Ciutadella ja tenia una gran reputació arreu de l'Illa, moltes nenes de les diferents poblacions acudien a les seves classes per ser formades i preparades pel futur. Es seguia un mètode cíclic que s'iniciava en l'Ensenyança Primària i es perfeccionava en la Mitjana; es feia servir bàsicament el mètode intuïtiu en les matèries de Ciències Naturals i Física i Química, i en les demés un mètode basat en les redaccions o treballs manuals. Cadascun dels exercicis de les diferents matèries era avaluat pel professor pertinent, fent constar els punts positius i negatius de la feina de l'alumne, que era reflectit mensualment en un butlletí de notes que es feia arribar als pares perquè el retornessin degudament firmat. L'educació religiosa també era seguida diàriament, seguint les directrius de les normes pontifícies del moment i d'acord amb el caràcter religiós del centre.

[22] Michel Eyquem de Montaigne es considerat un dels humanistes més importants de totes les èpoques, autor de nombrosos assaigs sobre l'ésser humà i el seu pas per la vida real *"El hombre no puede ni debe intentar ser más que un hombre"* Montaigne, *Les Essais*, vol. 1 pp.9

L'adveniment de la II República poca cosa canvià en la configuració del centre, si bé es veritat, i seguint la línia que ja hem comentat amb les Salesians, les autoritats republicanes de Ciutadella foren bastant permissives degut a la manca de centres públics adients, especialment dedicats a l'ensenyança de nenes. Tot i així, l'any 1933 i davant la prohibició constitucional que afectava directament als centres religiosos de donar classes, feren mobilitzar als pares de les alumnes a constituir una associació que driblés al llei que es volia posar en pràctica; d'aquesta manera es creà *"El Colegio Juana de Arco"*[23] del que foren nombrats directors Don José Sintes Moll, advocat, i la religiosa i mestra titulada de la comunitat Mª Bernat Argilés odn. (Foz y Foz odn., 2006:834). D'aquesta manera el Col·legi seguí funcionant exactament igual i a ple ritme fins a la Guerra Civil; tant, que l'any 1936 el nombre de nenes matriculades era de 428, distribuïdes de la següent manera: 26 en els diferents cursos de batxillerat, 150 a l'escola gratuïta i 252 de pagament en els graus preparatoris; a més d'una classe de pàrvuls que assegurava pràcticament la matrícula posterior. Tot i així, foren anys durs per la Congregació, la prestació econòmica que rebien al principi de la seva existència a Ciutadella per part del bisbat, anà desapareixent amb els anys; també foren molt més minses del que estava acordat, les aportacions econòmiques que havia de fer la noblesa ciutadellenca per a la manutenció i ampliació del centre; es sobrevivia de les matrícules de les alumnes i de les donacions en espècies dels particulars, sobretot de la gent del camp i dels pares de les internes.

El codi de conducta era estricte, basat en el respecte mutu a la mateixa persona i a les demés; els preceptes religiosos s'havien de seguir al peu de la lletra i la higiene era revisada degudament. Igualment la conducta era avaluada; les alumnes disposaven d'un carnet on se'ls anotaven les faltes i se'ls lloaven les bones actituds. Si bé és veritat que es defugí sempre de l'educació tradicional, el règim disciplinari era estricte; els càstigs es minimitzaven tot els que es podia, però les bones conductes i l'esforç acadèmic es premiaven en les festes de fi de curs; era un col·legi d'elit en quan a ensenyament, i un important aprenentatge per la vida. El "saber donar la mà" lema principal de la congregació durant tota la seva existència, era seguit amb tota pulcritud; les nenes sortien preparades per enfrontar-se a la societat; des de la posició social que els havia tocat per naixement, tenien la possibilitat d'aportar el seu gra d'arena per

[23] Aquest fet fou una pràctica habitual en molts col·legis religiosos d'arreu de l'Estat *"en la realidad esta sustitución no llegó a producirse, ya que a pesar de las cautelas introducidas, la Iglesia procedió a transferir las escuelas de las órdenes religiosas a organizaciones católicas como la Confederación de Padres de Familia, La Sociedad Anónima de Enseñanza Libre, Cruzados de la Enseñanza, etc. De forma que en vez de un sustitución de la escuelas confesionales por públicas, lo que se produjo fue una sustitución que permitió a miles de escuelas de ideario católico seguir funcionando pública y notoriamente."* (Morente Valero, 1997:74)

deixar el món millor del que l'havien trobat. L'obra de la congregació era seguida pel poble de Menorca amb gran interès, les sol·licituds d'ingrés no paraven de créixer, i conscients de les necessitats de la població, es creà com a complement de l'ensenyança impartida, una escola nocturna per a obreres; els horaris eren adaptats a les alumnes i va arribar a comptar amb més de cents assistents, tot i que d'assistència irregular, degut a les obligacions professionals de les alumnes.(Foz y Foz odn., 2006)[24]

5.8 La Guerra Civil

> *"La traición de unos malos patriotas que no tuvieron reparos en posponer sus deberes a las exigencias de unos grupos mercenarios al servicio del comunismo europeo, impidió que Menorca, en Julio de 1936, pudiera sumarse al noble gesto del Generalísimo Franco y quedara, desde entonces, sometida al bárbaro yugo de las horda rojas"* (Cavaller Piris, 1941:19)

Josep Cavaller Piris (1883-1951) fou testimoni directe de la Guerra civil a Menorca; tot i que no cal dir de la banda que estava, les seves paraules encerclen una realitat, que no per semblar-nos contrària calgui amargar-se. Cal però matisar-la: la situació a Menorca a principi de segle, inclús durant la República, era molt delicada a nivell econòmic i social, com ja hem comentat a l'inici; la societat menorquina vivia immersa en constants crisis industrials, i cap sector acabava de rutllar com tocava; el desencís amb el règim republicà començava a generalitzar-se, tot i que seguia tenint fervors defensors. A les eleccions del 16 de febrer de 1936, començaren a donar-se mostres de tot plegat; els comicis donaren la victòria als candidats de la dreta amb un 59.5% dels vots (Casasnovas Camps, 2005:448). Els mesos següents anaren marcats per una alta tensió social que es representà amb vagues generals i molts aldarulls de l'ordre públic, que les autoritats republicanes no saberen solucionar. A mitjan juliol de 1936 començaren a arribar rumors a l'Illa sobre un possible aixecament contra la República, que es confirmà amb la notícia de la insurrecció del General Franco a Melilla el dia 17 del mateix mes.

A Menorca, es declarà l'estat de guerra el dia 19 de juliol de 1936 a tots els pobles, exceptuant Ciutadella, ocupant les tropes sosllevades els més importants centres neuràlgics de

[24] Tota la informació recopilada per elaborar aquest apartat ha estat treta de l'Arxiu de l'Ordre de la Companyia de Maria Nostra Senyora. Des de l'any del seu tancament aquests documents formen part del fons històric que la Companyia de Maria N.S. guarda a Barcelona des de la seva arribada a la Ciutat Comtal el 1650 i fins el 2004, any en que es van unificar totes les cases d'Espanya en una Província Única.

l'Illa; a més de procedir-se a la detenció dels líders sindicals i polítics de les forces d'esquerra. Tot semblava indicar que el cop militar havia triomfat també a Menorca sense massa entrebancs. Però la guarnició militar de l'Illa estava dividida entre els caps i oficials, partidaris del cop militar, i els sotstinents i la tropa, afins al projecte republicà. El poble estava desconcertat, immers en les seves preocupacions, i també dividit ideològicament; el dia 20 l'atur era pràcticament general a tota l'Illa mentre es confirmava el fracàs del cop militar a Barcelona; això esperonà les forces republicanes, que al final del dia ja tornaven a controlar tota l'Illa. Res però estava solucionat, Menorca estava aïllada enmig del Mediterrani, republicana sí, però sense mitjans suficients per fer front a les necessitats bàsiques de la població; amb un poder feble que no va saber controlar uns pocs exaltats, que en nom de la causa assassinaren, robaren, saquejaren i destruïren tot el que la seva set de venjança els dictava. Concretament a Ciutadella, un grup d'un centenar d'homes armats es feren els amos i senyors del poble; mataren sacerdots, saquejaren les cases senyorials, entraren a les esglésies i convents destruint-ho tot, i s'apropiaren de tot el que els hi vingué en gana. La por i el desconcert eren els seus aliats.

L'11 de desembre de 1936 arribà a Maó el Coronell José Brandaris de la Cuesta, nomenat comandant militar de Menorca el 14 de novembre de 1935; Brandaris acabà amb la violència i els assassinats que havien marcat els primers mesos de la Guerra. Menorca seguia republicana, enmig d'una guerra, però aïllada i lluny del conflicte obert. Entre alguns bombardeigs i moltes dificultats econòmiques i socials, s'instaurà a Menorca una relativa calma, que tenia immersa la població en una aparent normalitat. El que sí comportà la Guerra fou l'acompliment estricte de les ordres que fins aleshores s'havien deixat passar per alt; els centres educatius religiosos i privats foren tots tancats i els edificis expropiats[25] i ocupats per afers de intendència; el Seminari Diocesà serví de magatzem general per l'exèrcit, els Salesians i Companyia de Maria foren ocupats per companyies de ciclistes i tot el material escolar fou emprat per abastir les escoles públiques. El problema, però continuava essent el mateix, els centres públics existents no podien acollir a tota la població en edat escolar; a més, s'havia de tenir en compte la situació estratègica on s'ubicarien els centres educatius durant la Guerra; les autoritats foren molt curoses en aquest aspecte i es tingueren en compte la proximitat dels refugis aeris i les condicions higièniques dels edificis.

[25] Tret del dels Salesians, que veien la que estava apunt de caure, posaren tots els seus edificis en nom d'una immobiliària de Barcelona anomenada *"La Mercantil Immobiliaria".* Aquesta jugada burocràtica permeté als salesians mantenir en propietat els edificis, tot i no evitar el seu desallotjament i posterior ocupació. Plec de *Cultura y Enseñanza 1922*-1938, carpeta dedicada a 1936 a l'Arxiu Històric Municipal de Ciutadella. Data 15 de maig de 1936

El dia 7 de maig de 1936 sortia publicat a *La Gaceta de Madrid* el decret que manava les instruccions per la substitució definitiva dels col·legis religiosos de manera immediata. A Ciutadella, l'inspector de Primera Ensenyança, Joan Socias Bennanar, procedí a visitar els edificis de la Federació Obrera i del Seminari Conciliar per tal d'ubicar-hi les escoles nacionals al municipi; degut a les males condicions higièniques i de capacitat, els dos edificis quedaren descartats. Seguidament, Socias passà a visitar el Col·legi de Companyia de Maria, on hi havia nou aules totalment equipades i adaptades a l'ensenyament; la comissió instà a la Mare Superiora a posar preu per un lloguer o per la venda del Col·legi, perquè passés a formar part de l'entramat d'edificis educatius públics de la població; la resposta fou negativa, tot al·legant la seva incompetència en aquesta decisió i la impossibilitat de comunicar-ho a les seves superiores degut als problemes bèl·lics existents. Seguidament es visità el Col·legi Salesià amb el mateix objectiu; allà hi havia també set aules amb immillorables condicions per l'ensenyament; l'edifici, però, com ja hem comentat, ja no els pertanyia en propietat. Vistes les negatives dels dos centres, es disposà a sol·licitar la denominació d'utilitat pública dels dos edificis per part del Govern Central i la cessió a l'Ajuntament de Ciutadella perquè els centres seguissin funcionant amb finalitat educativa, tot i que a partir d'ara, amb caràcter públic.[26]

D'aquesta manera, baix la direcció del govern republicà i amb mestres afins al règim, es reprengueren les classes amb la màxima normalitat que permetia la situació. L'Ajuntament sol·licita el desallotjament del centre de Companyia de Maria per part del batalló ciclista a la Comandància Militar[27], que accedí a que el centre fos emprat de nou per impartir classes; igualment passà amb el centre dels Salesians; d'aquesta manera, tot i les dures condicions, els nens pogueren tornar a l'escola. El principal problema era la falta de mestres; una volta vetats els educadors religiosos, molts dels quals s'havien hagut d'amagar entre la població per evitar la ira dels violents, o havien estat tancats a les presons habilitades als diferents palaus senyorials o a dependències de Maó, la quantitat de mestres resultava del tot insuficient. L'Ajuntament sol·licità la reincorporació a la docència de molts mestres que havien estat reclutats per raons militars[28]; en molts casos s'aconseguí, i les classes es reprengueren. Ens ha cridat força l'atenció en aquest aspecte, tot llegint els documents històrics, molts d'ells inèdits, el gran esforç fet per les autoritats republicanes en temps de guerra per seguir oferint

[26] Plec *Cultura y Enseñanza 1922*-1936, a la carpeta dedicada a 1936 a l'Arxiu Històric Municipal de Ciutadella. Document a data 19 de agosto de 1936
[27]. Plec *Cultura y Enseñanza 1922*-1936, a la carpeta dedicada a 1937 a l'Arxiu Històric Municipal de Ciutadella. Document a data 22 de octubre de 1937
[28] A Menorca es reclutaren fins a 6.500 civils ubicats a la reserva activa. (Casasnovas Camps, 2005:455)

una educació que creien de vital importància per crear persones amb un futur millor del que estaven vivint.

L'activitat educativa mai no s'aturà durant la Guerra, ans al contrari, fins i tot es prohibiren, per ordre governamental, les vacances estivals -tot i que amb el requeriment que no s'impartissin matèries que requerissin esforç intel·lectual[29]-, i es lluità amb tots els mitjans possibles contra l'analfabetisme; si bé és veritat que les ordres canviaren, es dotà a la població en edat escolar del dret d'assistir a classe, fet que contribuí a donar un cert aire de tranquil·litat i ordre enmig del caos existent. Creiem important destacar aquest aspecte; un cop més, l'ensenyament acomplia un dels seus propòsits bàsics: donar l'oportunitat als nens i joves d'una formació al marge dels esdeveniments, formar-los, tot i les dures condicions, i donar-los l'oportunitat d'aprendre per canviar la realitat.

5.9 La postguerra

> *"La represión franquista logró expulsar del sistema escolar a los maestros que habían tenido un papel más activo en el movimiento de reforma pedagógica y en las experiencias educativas más avanzadas. Así, fue total la purga realizada con los maestros de las escuelas laicas y racionalistas. […] la escuela española a partir de 1939 fue un auténtico botín de guerra, en primer lugar para la "Iglesia triunfante", que acompañó al Caudillo en su cruzada, y sacó buen partido de ello."* (Morente Valero, 1997:21-22)

Mai les guerres no estan justificades, així com tampoc els crims i atrocitats que es cometen en elles; la Guerra Civil Espanyola, en tota la seva magnitud, fou una guerra de ideologies, de conceptes mal entesos i una indiscutible revenja a molts nivells, ja no tan sols de caire nacional o estatal, sinó que també personal i fins i tot familiar. Fou una guerra de dues maneres d'entendre la vida i la societat, una pugna entre dues mentalitats; la primera oberta al canvi i a pintar la història d'un altre color del que fins aleshores havia estat habitual; l'altre, fermament interessada en quedar ancorats en un passat que creien millor. No es tracta en aquest treball de jutjar quin bàndol tenia raó, ni si la victòria del General Franco significà una millora pel País, però sí que ens veiem en l'obligació moral de mostrar tot el que realment va passar en matèria educativa; creiem que amb això ja serà suficient per donar prou elements de judici perquè tothom pugui jutjar-ho per ell mateix.

[29] Plec *Cultura y Enseñanza 1922*-1938, a la carpeta dedicada a 1938 a l'Arxiu Històric Municipal de Ciutadella. Document a data 14 de juliol de 1938

Si abans de l'inici de la confrontació bèl·lica les postures eren clares en matèria educativa, una volta finalitzada la contesa també fou així; tot el que sonés a progrés o estàs esquitxat d'algun aire republicà fou estigmatitzat i fins i tot destruït. Espanya retrocedí dos segles; totes les innovacions aconseguides quant a mètodes, laïcitat de l'ensenyança, i fins i tot de relació personal entre educador i educand, foren abolides. Es més, tota idea novadora que hagués pogut venir de més enllà dels Pirineus en els dos darrers segles era condemnable (Claret Miranda, 2006:9). Es procedí a una intensa depuració dels professionals de l'ensenyança, depuració que sovint anà condicionada per opinions particulars, interessades i tacades de sentiments venjatius. Les primeres víctimes foren els mestres de l'Ensenyança Primària, calia atacar el problema des de la seva arrel, calia tornar a crear una població de súbdits i ignorants, capaços d'acatar una dictadura com la que es proposava posar en pràctica. Per aconseguir-ho s'havia d'actuar amb contundència; qualsevol sospita d'haver col·laborat, ni que fos mínimament amb el règim republicà era motiu de sanció, així com el no haver recolzat la causa triomfant; molts mestres foren inhabilitats, sancionats o exiliats, fins i tot assassinats si es trobaven les suficients proves d'activisme durant la guerra. La depuració, des dels seus inicis, fou un procés mancat d'objectivitat i de fiabilitat; tan sols uns senzills informes preceptius servien de base per la depuració; d'aquesta manera s'afavorien les dilacions i les denúncies particulars, fins i tot anònimes, que condicionaren el procés. (Claret Miranda, 2006:73)

El nou règim tingué clar des del principi la necessitat d'implantar un estricte control ideològic a sobre els docents que fossin habilitats per l'ensenyança, així com també de les matèries obligatòries que s'havien d'impartir. L'Escola del nou Estat es forjà a sobre uns principis doctrinals molt determinats, i també a partir de la crítica ferotge a tot el que havia estat l'experiència educativa anterior. La Religió havia de ser l'eix on pivotés tota matèria educativa, i les pràctiques religioses havien de ser constants; *"Si Dios era un eje de la enseñanza, la Patria debía ser el otro"*(Morente Valero,1997:139). Qualsevol característica de l'escola republicana fou anul·lada; la introducció de la llengua materna, sempre que no fos el castellà, fou fulminada; les biblioteques, tant les públiques com les escolars, també foren depurades, i qualsevol llibre havia de passar una estricte censura, especialment els que eren emprats per a l'ensenyament. Fou imposada una innegociable separació per sexes, i per tant, qualsevol tipus de coeducació fou prohibit; la dona tornava a ser instruïda per ser un objecte al servei de l'home, una criada del marit i dels fills que, per damunt de tot, havia de ser allunyada de qualsevol protagonisme públic o social; la dona no va conèixer de dretes o

esquerres, de republicanes o faccioses, la seva condició sexual bastava per quedar relegada a un lloc indeterminat.

Ni fa falta dir de quin lloc es posicionà l'Església Catòlica; la victòria del bàndol nacional tornava a obrir les portes a una lluita ideològica que amb el règim de Franco ja tenien guanyada de primera mà. Ràpidament es posicionaren; Menorca no en fou una excepció; a Ciutadella, tot el poder que es perdé durant la guerra, fou recuperat amb escreix; els col·legis religiosos, si ja eren importants, ara encara ho serien més, les matrícules es dispararen i exaltació de "la girada" fou, fins i tot, desmesurada. Així s'expressava la revista dels Antics Alumnes Salesians: *"Finalmente cesó la tempestad, renació la calma, y el heroísmo de Ciudadela, secundado por algún pueblo de Menorca y con la eficaz ayuda de las fuerzas aéreas nacionales, consiguieron entregar nuestra Isla al gloriosísimo Caudillo Franco, incorporándola a la Madre España"*[30]. El 26 de febrer de l'any 1939 es celebrà l'acte de col·locació del crucifix a les escoles públiques de la ciutat amb força entusiasme i *"¡Vivas al Cristo Rey!"*, amb la presencia de totes les autoritats públiques, militars i eclesiàstiques de la població; els nens i responsables de les escoles religioses de Ciutadella tampoc no faltaren a la cita, col·laborant a la festa amb diferents actes i ofrenes. (Cavaller Piris, 1941: 227) Les noves bases educatives quedaren instaurades, tan sols mancava tornar a començar les classes i corroborar tot l'ideari establert. L'educació tornava a ser catòlica, dotada d'una forta nacionalitat i preparada per enaltir i consolidar el nou règim.

Menció apart cal fer al Col·legi de Companyia de María; degut a la seva condició d'ensenyament femení, li fou sol·licitada pel Servei Nacional de Primera Ensenyança una memòria estricte del funcionament del centre. Segons la nostra valoració del document original, la memòria és força interessada i redactada amb les paraules que el sol·licitant de l'informe volia sentir; eren moments en que era necessari prescindir d'algun principi per tal de adherir-se al nou règim. En aquest document molts dels principis bàsics de Joana de Lestonnac són traïts o vulnerats; les directrius rebudes eren explícites en quant a l'educació de les dones, però calia, per damunt de tot, poder-les seguir educant. *"La educación patriótica ha sido siempre cultivada con singular cariño por las profesoras. Desde la liberación se cumplen todas las órdenes oficiales, relativas a izar y arriar la bandera al compás del Himno Nacional […]; fomentando sobre todo en las alumnas el espíritu de sacrificio para ayudar*

[30] *Nuestro Auxilio. Órgano de la Obra Salesiana en Menorca*. Segunda Etapa. Año XXIX. 20 de abril de 1939. Num. 1

con el esfuerzo personal y económico, al engrandecimiento de nuestra querida Patria."[31] Aquest és l'afegitó amb el que acaba la memòria per sol·licitar el permís de seguir ensenyant. Les congregacions de la Consolació i de Companyia de María deixaren de rebre ajuts públics per refer les destrosses de la Guerra, i a partir de llavors es veieren obligades a subsistir a base de donatius particulars i de les quotes de les alumnes; es passaren privacions, i fins i tot fam, per seguir amb la tasca educativa, però se'n sortiren abastament.

Amb pocs anys, Companyia de María es convertiria en el col·legi femení de referència a tota l'Illa; moltes nenes de diferents pobles sol·licitaven el seu internat; pas a pas, el Col·legi s'anà convertint en un centre d'elit, on les famílies acomodades podien portar les seves filles estant segures que rebrien la millor educació del moment. La Consolació poc a poc anà consolidant el seu centre, les demandes de matrícules creixien anys rere any; Companyia de María era ple a vessar –l'any 1939 matricularen 540 alumnes- i qui no podia entrar anava a la Consolació si l'opció de la família passava per l'educació religiosa. Per a nenes seguia existint tan sols una escola pública, on anar-hi significava no tenir cap aspiració social, sinó mes aviat acomplir amb la necessitat d'assistència a classe fins l'edat obligatòria. Els Salesians seguien acaparant la major part dels nens, els avantatges que seguia oferint el centre en quant a horaris, espais, i massa social, no tenia res a veure amb el que oferia la nova escola pública de Ciutadella construïda el 1935; si fa no fa, passava el mateix que amb les nenes, moltes famílies portaven els seus fills a la pública perquè no tenien altre remei; eren temps molt difícils, moltes famílies quedaren tacades per la Guerra, moltes arruïnades i moltes altres sobrevivien com podien. La societat ciutadellenca s'estratificà encara més, i l'educació i l'assistència a determinats centres n'era un dels exemples més clars.

6. Conclusions

Durant quasi bé quaranta pàgines hem intentat copsar la realitat educativa de Menorca des de principi del segle XX fins aproximadament l'any 1940, dedicant especial atenció al poble de Ciutadella i als col·legis religiosos que estaven en funcionament. Hem comentat moltes coses, i n'han quedat moltes per dir; quant vàrem començar aquest treball no érem, ni de bon tros, conscients que la rellevància dels centres educatius gestionats per l'Església fos

[31] Document de l'Arxiu Provincial de Catalunya del fons històric de Companyia de Maria Nostra Senyora a Ciutadella sense catalogar, a la Casa de Barcelona. (AHPC). Data 6 de setembre de 1939

tan important; la prova ha estat haver de decidir tan sols parlar de la part de ponent de l'Illa, per deixar, ni que fos mínimament, reflectida una part de la seva història. Ara ha arribat el moment de treure unes conclusions que fins i tot ens han sorprès a nosaltres mateixos; la hipòtesis a sobre la qual treballàvem s'ha anat esvaint a mida que avançàvem en la consulta dels arxius i escrivíem aquest treball.

Com hem pogut veure, a Espanya, d'ençà el Sexenni Revolucionari va començar, ni que fos mínimament, a canviar la mentalitat de la gent; un nou ordre de pensament aniria sorgint i es reflectiria especialment en la II República Espanyola de l'any 1931. Durant aquella època, el que succeí no fou una altra cosa que l'aflorament de molts anys de repressió d'un sector que creia que les coses podien anar d'una altra manera. Foren uns anys en que s'apostà molt per l'educació com a base d'un futur millor; semblava que el vell ordre s'havia de convertir i que un nou País havia d'aflorar; fou una llampega d'esperança per molts de sectors de la societat, especialment pels més desfavorits, alhora que una revifada i una entrada d'aire fresc per tot el que sonés a cultura. Tot plegat, però, no rutllà com s'esperava; la inestabilitat dels diferents governs republicans, els continus canvis de color, i sobretot, un sector conservador i una Església molt potent, dificultaren qualsevol canvi. Si bé és veritat que en educació s'intentà avançar molt, especialment en la construcció de nous centres públics que oferissin les màximes garanties pels educands, la realitat és que no s'aconseguiren les fites esperades. La societat espanyola en general i la menorquina en particular necessitava molt més temps pel canvi que els cinc anys que durà el nou règim republicà; la Guerra Civil primer, i la dictadura franquista després, anorrearen qualsevol esperança.

Menorca fou un cas particular, segurament com molts d'altres indrets de l'Estat que no coneixem de primera mà; la seva condició d'insularitat va fer que les coses anessin diferents, ni millor ni pitjor, això no ens toca a nosaltres jutjar-ho, però sí viscudes d'una altra manera. En cap moment , però, pretenem dir que Menorca fos aliena al que estava passant a la resta d'Espanya; però, com fins i tot passa ara, el caràcter illenc, la calma que és respira i la convivència en un lloc reduït, fa que les coses es vegin des d'una altra perspectiva. Menorca, avui és un lloc turístic, coneguda arreu del món, i on milers de visitants venen a visitar-la cada any; però a principi del segle XX, encara era prou desconeguda i fins i tot difícil d'ubicar en els mapes de Geografia. Ciutadella, encara avui, es una ciutat senyorial, amb força palaus nobiliaris que dominen el casc antic, ubicats al voltat de la Catedral de l'Illa i del Palau Episcopal. La gent del poble es coneix, i tothom sap de quin peu bota el seu vesí; qualsevol

novetat es converteix en notícia, i això fa de Ciutadella un poble entranyable en molts d'aspectes, però de difícil convivència si hi ha enfrontaments.

Talment passava a l'època que tractem; quan l'educació prengué embranzida i fou l'hora d'elegir col·legi pels fills en edat escolar; la influença dels col·legis religiosos fou tal que, si una família era creient, no ho tenia massa difícil per decidir a quina escola havien d'anar els seus fills. L'arribada a la ciutat dels salesians i de les monges de Companyia de Maria i de Nostra Senyora de la Consolació, amb l'obertura dels seus centres educatius, de nova construcció i amb prou mestres titulats, era un reclam que sobresortia per damunt dels centres públics. Apart, la tasca social que realitzaven els pares dels alumnes era força eloqüent; s'arribà a tenir la ferma convicció que portar els nens a un centre que no fos privat i de caire religiós era símptoma de feblesa social, dificultat econòmica o de família revolucionària. Aquest fet, en pocs anys, convertí aquests tres centres religiosos en escoles punteres en metodologia, disciplina i influença social. Els nens sortien formats, fins el punt, que les famílies que s'ho podien permetre, tenien la garantia que els seus fills sortirien preparats per seguir amb estudis superiors. Tan evident era la seva importància, que l'adveniment de la II República, amb totes les lleis aprovades per tal d'afavorir l'ensenyament públic i de caràcter laic, poc inquietaren als tres centres en els que hem centrat el nostre treball; ans al contrari, els diferents consistoris republicans que hi hagué abans de la Guerra no tingueren més remei que donar-los el seu recolzament.

Les iniciatives progressistes que s'intentaren, com la construcció de l'Escola Racionalista de Ciutadella del camí de St. Nicolau, foren un petit fracàs; els dos cops que s'intentà el seu funcionament no tingué l'èxit que s'esperava; no és que la idea no fos viable, allí es començaren a aplicar moltes coses que amb el pas del temps, ara trobem totalment normals, com ara la coeducació, el caràcter laic de l'ensenyament, etc.; però la realitat i la mentalitat de Ciutadella en aquell moment, encara no estava prou oberta per segons quins experiments, sobretot quan sortien del tradicionalisme més absolut. Els centres públics en els que s'impartia l'ensenyament a Ciutadella a principi dels anys trenta, eren edificis en molt males condicions, insalubres i amb moltes dificultats per impartir amb garanties un ensenyament atractiu; les promeses del govern republicà de construir nous centres educatius amb condicions era difícil d'acomplir als llocs petits com Ciutadella; tot i els esforços i les ganes que s'hi posaren, la II República heretà unes deficiències que eren molt difícils de solucionar. La construcció del nou col·legi per a nens, actualment anomenat Col·legi Joan Benejam, es programà el 1929 i no s'inaugurà fins el 1935; per posar una comparança, el

Col·legi de Companyia de Maria estigué llest, amb tota la seva magnitud -5.000 m2 de terreny, dels quals 3.000 eren edificacions- en tan sols un any i mig.

Per damunt de tot, la II República s'havia convertit en un Estat eminentment burgès, on els empresaris benestants i els comerciants destacats hi tingueren molt a dir; molts d'ells, degut a la seva bona posició econòmica volien una educació de qualitat pels seus fills; molts aspiraven a que tinguessin una carrera universitària que els assegurés el futur; aquest fet els portava a confiar abans en els col·legis privats que en els públics; la creença que en els centres religiosos es donava una millor qualitat d'ensenyament era força estesa. L'important empresari de calçat ciutadellenc, Joan Pons Menendez, va ser qui va subvencionar de la seva pròpia butxaca la segona etapa de l'Escola Racionalista de Ciutadella, portant fins i tot, un mestre de Madrid (Angel Muerza Esparza) i tota la seva família a viure a la ciutat; però curiosament, els seus fills anaven al Col·legi Salesià. No es estrany doncs, que la majoria de nens i nenes que a la llarga seguien els seus estudis fora de l'Illa i feien carrera, sortissin dels centres religiosos. A més, també hi jugava, en bona part, la imatge social de les famílies; portar els fills als centres religiosos era símptoma de bonança; tot i que cal dir que la discriminació mai no existí per part dels mateixos col·legis, però sí de part dels pares dels alumnes. A Ciutadella, com suposem que a molts llocs de l'Estat, les primeres dècades del segle XX foren temps molt difícils per a tothom; les dificultats econòmiques eren paleses a moltes llars, i com sempre sol passar, en situacions de necessitat és quan més s'estratifica la societat; Ciutadella copsar abastament aquest fet, i es reflectí en sobre manera en l'educació i en els centres d'ensenyança.

Volem concloure, doncs, amb un reconeixement profund a la importància que els centres educatius religiosos tingueren a Ciutadella; la seva influença fou tal que no ens queda més remei que reconèixer la seva inestimable tasca educativa; sí que és veritat que la seva metodologia educativa dista molt dels que considerem com a ideal per qui somia una societat igualitària; però els resultats són els que són i això no ho podem obviar. Hem hagut de fer un esforç important per a posar-nos en situació del que podia ser el pensament de l'època que hem tractat, però alhora ha estat un exercici que ens ha servit per corroborar que les coses no són ni tan bones ni tan dolentes com a priori pensem; creiem que tot s'ha de percebre i s'ha de valorar en la seva justa mesura, al marge de les idees personals. Sabem que encara hi queden moltes coses a dir, l'espai se'ns ha fet curt; tan sols hem analitzat en certa profunditat quatre centres educatius d'un poble petit, dintre d'una Illa també petita, i en un període de tan sols quaranta anys. Considerem que podria ser un treball que donaria per molt més; però aquest fet

ens deixa una porta oberta per a futurs treballs, alhora que és un convit a un estudi en profunditat de la resta de pobles de l'Illa. Ja hem avançat en aquest treball que hi ha una gran feina feta en quant als col·legis progressistes i de caràcter laic de l'Illa, però manca encara molta feina a treure a sobre els col·legis privats i religiosos, especialment de nenes.

No foren temps fàcils per l'educació de les dones, la seva importància dintre de la societat tardaria encara uns quants anys a ser reconeguda. La constància, però, i la mentalitat de moltes dones avançades al seu temps, fins i tot de monges de clausura, de ben segur que varen contribuir al reconeixement que ara té la dona dintre de la nostra societat. Sempre hem pensat que per saber on som és important saber d'on venim; i l'exemple que es donà amb la feina que es portà a terme amb les nenes de l'època, perquè en un futur fossin capaces de millorar la societat que les havia vist néixer, creiem que s'ha de reconèixer obertament. Si hi ha una cosa que ens hagi sorprès per damunt de tot en la nostra investigació, és l'ideari educatiu que ja fa quatre segles va proposar Juana de Lestonnac; creiem que dintre de la situació que es vivia a la França de l'època tingué molt mèrit lluitar perquè les dones tinguessin el seu paper dintre de la societat; que no fossin mers complements dels homes, i que arribessin a ser capaces de valer-se per elles mateixes. De ben segur que si ara Juana de Lestonnac aixequés el cap veuria amb orgull que la seva obra s'ha acomplert. La història de Companyia de Maria a l'Estat espanyol es realment apassionant i digne d'estudi; les dificultats que la congregació ha passat per sobreviure en el temps, quasi bé frega la heroïcitat de moltes dones anònimes que lluitaren per l'educació i se l'estimaren per damunt de tot.

Hem arribat al final d'aquest treball després d'un llarg camí recorregut; hem tingut moments de desànim, de veure que no arribàvem, i tenint la impressió que ens havíem equivocat amb la nostra tria. Però alhora ha estat un treball apassionant, de descoberta constant i de sorpreses importants; la consulta de molts documents inèdits dels tres arxius que hem visitat, ha estat un exercici de satisfacció personal difícil de descriure, i hem xalat molt descobrint i comparant els documents originals amb la bibliografia escrita. Amb tot, la nostra satisfacció queda per damunt de tots els mals moments que hem passat. Tan sols desitgem que aquest humil treball hagi servit per apropar una mica més el lector a la realitat educativa que es visqué les primeres dècades del segle XX a Menorca.

Antoni Marquès Benejam

7. Bibliografia

Adrover, J. et al. (1986) Regeneracionisme i educació a Menorca: aproximació a l'ideari pedagògic de Joan Benejam. *Educació i Cultura: revista mallorquina de Pedagogia*. (5), 127–143.

Alzina Seguí, Pere (2011) 100 anys de l'escola graduada d'Alaior (1910-2010). Illa de Menorca. *Revista Mallorquina de pedagogia*. (22), 153–187.

Alzina Seguí, Pere (2005) 164 anys d'escola a Sant Climent (Illa de Menorca). *Revista Educació i cultura. Revista Mallorquina de pedagogia*. (18), 39–51.

Alzina Seguí, Pere (2007) *La realitat educativa a Menorca. Ahir, avui i demà*. primera edició. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner.

Alzina Seguí, Pere (2010) L'Obrerisme educatiu a les Illes Balears. *Educació i història: Revista d'història de l'educació*. (16), 104–137.

Alzina Seguí, Pere; Carreras Jaume, Francesc (2002) *El casino 17 de gener: una part de la nostra història.* Casino 17 de gener. Ciutadella de Menorca: Eliteprint S.L.

Borja Moll, Francesc (1970) *Els meus primers trenta anys 1903-1934*. Mallorca: Editorial Moll.

Cámara Villar, Gregorio (1984) *Nacional-Catolicismo y escuela. Socialización política del franquismo, 1936-1951*. Madrid: Editorial Hesperia S.L.

Cañellas, A. J. C. (2010) La renovació educativa a "El magisterio balear" en temps de la Segona República. *Educació i Cultura: revista mallorquina de Pedagogia*. 2161–80.

Carrió Villalonga, P. J. et al. (2015) *Les escoles de les Illes Balears en temps de la II República*. Palma de Mallorca: Edicions Talaiots.

Casasnovas Camps, Miquel Àngel (2005) *Història de Menorca*. Primera Edició. Mallorca: Editorial Moll.

Casasnovas Cortés, s.d.b., Rafael (2007) *Menorca, María Auxiliadora y la Obra Salesiana. 1899-1939*. Unió d'Antics Alumnes Salesians de Ciutadella de Menorca.

Casaus Cascan, Maria Esperanza (1991) *Historia de las Hermanas de Nuestra Señora de la Consolación*. Madrid: Calora, Offset S.L.

Castillo, E. G. (2006) La escuela del Nacional-Catolicismo. Cercanía cronológica y distanciamiento axiológico. *Bordón. Revista de pedagogía*. 58 (4), 537–550.

Cavaller Piris, José (1941) *Menorca Liberada*. Ciudadela: Ediciones Ciudadela.

Claret Miranda, Jaume (2006) *El atroz desmoche. La destrucción de la Universidad española por el franquismo, 1936-1945*. Barcelona: Crítica, S.L.

Delgado Martínez, Maria Ángeles (Ed.) (2009) *Margalida Comas Camps (1892-1972). Científica i pedagoga*. Palma de Mallorca: Govern de les Illes Balears.

Florez, M. F. (2008) Historia de los colegios de la Compañía de Jesús en Baleares. *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'estudis històrics*. (64), 133–152.

Foz y Foz, P. (1989) *Archivos Históricos Compañía de María Nuestra Señora 1607-1921*. Roma: .

Foz y Foz, P. (2006) *Archivos Históricos Compañía de María Nuestra Señora 1921-1936. vol. 2*. Roma: .

Macián, Vicente (2000) *Pervivencia de un colegio (1875-2000)*. Colegio San José. Editorial Menorca S. A.

Martín Jimenez, Ignacio (2000) *El sistema educatiu a Menorca (1800-1939). Una visió estructural*. Institut Menorquí d'Estudis. Ciutadella de Menorca: Eliteprint S.L.

Morente Valero, Francisco (1997) *La escuela y el Estado Nuevo. La depuración del Magisterio Nacional (1936-1943)*. Valladolid: ÁMBITO ediciones S.A.

Motilla, Xavier (2004) Higienisme i educació en els temps de lleure a la Menorca contemporània: les colònies escolars del port d'Addaia. *Educació i Cultura: revista mallorquina de Pedagogia*. (5/6), 71–83.

Vazquez Osuna, Federico (2013) La libertad religiosa en el constitucionalismo español. Las creencias disidentes. *Revista de Dret Històric Català (Societat Catalana d'Estudis Jurídics)*. [Online] 12 (2013)109–132.

Vilafranca i Manguan, Isabel (2002) Joan Benejam Vives (1846-1922): un mestre menorquí a l'avantguarda pedagògica. *Revista Catalana de Pedagogia*. 1 (2002), 313–340.